

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

**VÝZNAMOVÉ ROZDÍLY V ŘADÁCH SYNONYM
A SLOV PODOBNÉHO VÝZNAMU:
SYNONYMA SLOVA „ŽAL“**

*Meanings differences between synonyms and words with similar meaning:
synonyms for word "žal"*

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Ondřej Hausenblas
Autorka bakalářské práce: Jana Malinová
Strašnická 1140/8,
Praha 10 – Hostivař, 102 00
Český jazyk – německý jazyk
prezenční forma studia

Rok dokončení bakalářské práce: 2010

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze
16.6.2010

Obsah

1. ÚVOD.....	2
2. ČÁST TEORETICKÁ.....	2
2.1. Vymezení předmětu zkoumání.....	2
2.2. O metodě zkoumání významových rozdílů v synonymické řadě slova „žal“.....	2
2.3. Použité synonymické slovníky.....	4
2.4. Postup vytvoření schémat.....	5
2.5. Schémata vytvořená z jednotlivých synonymických slovníků.....	6
2.6. Závěr schémat ze synonymických slovníků.....	14
2.7. Souvislosti mezi slovy na základě jejich vývoje.....	16
2.8. Závěr z etymologických slovníků.....	18
2.9. Význam slova „žal“ a jeho synonym ve výkladovém slovníku.....	18
3. ČÁST PRAKTICKÁ.....	21
3.1. Dotazníkový průzkum.....	21
3.1.1. Obecně k dotazníkům.....	21
3.1.2. Dotazníky.....	21
3.2. Rozbor otázek dotazníku.....	22
3.3. Hodnocení dotazníků.....	24
3.3.1. Sociologické údaje.....	24
3.3.2. Výsledky skupin otázek.....	25
3.4. Závěr praktické části.....	35
4. ZÁVĚR.....	36
5. POUŽITÁ LITERATURA.....	39
6. RESUMÉ – ČESKÝ JAZYK.....	40
7. RESUMÉ – ANGLICKÝ JAZYK.....	41
8. KLÍČOVÁ SLOVA.....	42
9. PŘÍLOHY.....	43
9.1. Vzor dotazníku	
9.2. Vyplněné dotazníky	

1. ÚVOD

Tématem mé práce jsou synonyma. Toto téma jsem si zvolila, protože mne zaujala možnost studovat je z jazykového hlediska. Zatím jsem se jimi totiž zabývala hlavně z hlediska literárně-teoretického, popř. stylistického. V následujících dvou kapitolách podrobně popisuji postup, který při vypracovávání této práce využiji. V teoretické části práce se pokusím nashromáždit co nejvíce informací o vybrané synonymické řadě, a to za použití synonymických, etymologických a výkladových slovníků a další literatury. V praktické části pak konfrontuji závěry z výše jmenovaných příruček s výsledky drobného průzkumu mezi uživateli českého jazyka (do průzkumu jsou zařazeni pouze rodilí mluvčí, protože se otázky vztahují k jemným významovým nuancím, které by nerodilému mluvčímu nemusely být jasné). Během výzkumu vyvstaly otázky a hypotézy taktéž ověřím informacemi z co nejvíce zdrojů.

2. ČÁST TEORETICKÁ

2.1 Vymezení předmětu zkoumání

Tato práce se zabývá synonymy slova „žal“. Toto slovo jsem zvolila náhodně. V průběhu vypracovávání této práce jsem zjistila, že to byla opravdu šťastná volba, protože jsem při tvorbě dotazníků došla k tomu, že u slov, která vyjadřují city, uživatelé velmi citlivě reagují na jejich nevhodné/netradiční použití. Mluvíme-li tedy o citech, je přesnost nadmíru žádaná a nutná, proto si uživatelé dávají obzvláště pozor na různé příznaky slov. Narozdíl například od barev (v dotazníkové části se okrajově zabývám slovem „červený“) nejsou tyto významové nuance u slova označujícího abstraktní cit nijak exaktně ověřitelné, prozkoumatelné či změřitelné. O to je však jejich hledání zajímavější.

V kapitole o schématech se zběžně zabývám i slovy mimo synonymickou řadu slova „žal“, ale to pouze proto, že jsou něčím zajímavá nebo mají se synonymy slova „žal“ nějaký zvláštní vztah.

2.2 O metodě zkoumání významových rozdílů v synonymické řadě slova „žal“

Prvním krokem v mém zkoumání je vytvoření schémat z existujících českých synonymických slovníků. Tato schémata ukazují, jak jsou slova navzájem ve slovníku citována, a tím se mezi nimi vytváří jakási spojení. Některá spojení jsou oboustranná (slova na sebe odkazují navzájem), některá jsou ale pouze jednostranná. Mým prvním cílem je tedy zjistit, zda

oboustranná spojení znamenají spojení pevnější, bližší synonymičnost, a tím tedy větší univerzálnost při nahrazování se navzájem. Otázkou však je, zda jsou jednostranná spojení záměrem autora slovníku, nebo zda jsou daná nějakou jinou okolností. Pokud jsou jednostranná spojení záměrná, měla by znamenat, že se slova mohou navzájem nahradit v menším množství kontextů než slova spojená oboustranně.

Významová propojení slov zkoumám i z hlediska etymologického.

Dalším krokem je vyhledání významu slov ve výkladových slovnících. Z nalezených významů se pokusím odhalit významové rozdíly.

Z *Příručního slovníku jazyka českého*, dále PSJČ, (ten volím kvůli rozsahu uváděných kontextů u heslových slov) vybírám příklady užití slova „žal“ a pro slova z primární řady synonym (tzn. slova, která jsou uvedena jako synonyma přímo slova „žal“). Tato spojení používám jako vzorové příklady využití daného slova, proto je zařazuji do dotazníků pro uživatele jazyka. Další slovní spojení, která do dotazníků zařazuji, jsem vyhledala v Českém národním korpusu, dále ČNK. Dvojí zdroj je nezbytný, protože mnohé z kontextů uvedených v PSJČ jsou pro dnešního uživatele až archaické (např. slovosled ve větě: „Mírnil její nad Štěpánem žal stoje na svém, že za svoje jednání nemůže.“). Jelikož je ale slovo „žal“ dnes již málo používané a slova jako „hoře“, „bol“ a „žalost“ se již také pohybují na ose knižnosti a zastaralosti, nebylo by ani užití pouze ČNK vhodné. Proto tedy tyto zdroje kombinuji.

Poslední fází mé práce je ověření hypotéz pomocí dotazníků pro uživatele českého jazyka. Toto ověření se v průběhu přípravy práce ukázalo jako nejvhodnější. Další variantou bylo ověření hypotéz na základě ČNK, což se ale ukázalo jako nedostatečné, protože korpus neposkytuje dostatečný kontext k daným slovům a jejich použití pro zpracovávání této práce. Navíc je ČNK použit jako zdroj pro dotazníky, takže by nemělo smysl ho používat zároveň i jako ověření výsledků.

2.3 Použité synonymické slovníky

V této kapitole uvádím schémata, která jsem vytvořila z těchto českých synonymických slovníků:

- *Malý slovník českých synonym* od J.Mašína a JosefaVáclava Bečky
- *Slovník českých synonym a antonym* od kolektivu autorů Lingea s.r.o.
- *Slovník synonym a frazeologismů* od JosefaVáclava Bečky
- *Slovník českých synonym* od Karla Paly a JanaVšianského
- *Tezaurus jazyka českého* od Aleše Klégra

Slovníky jsem vybírala podle roku, kdy byly vydány. Vybrala jsem nejnovější slovníky a *Malý slovník českých synonym* pro porovnání stavu synonymických řad v rozsáhlejších slovnících a ve slovníku malém.

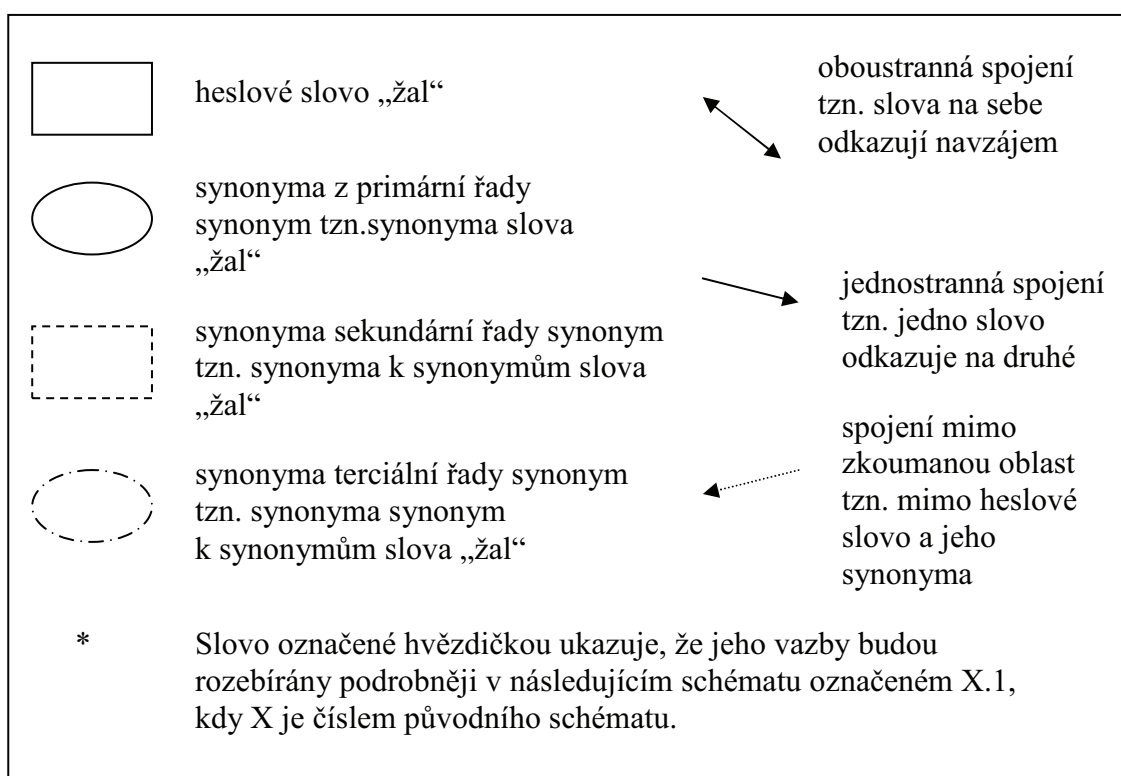
Čtenáře jistě hned zarazí, že zde není jmenován *Český slovník věcný a synonymický*, dále ČSVS, od Jiřího Hallera. Tento slovník má specifický typ řazení - hnízdový. Proto tam heslové slovo „žal“ nenajdeme. Ve třetím díle ČSVS najdeme pod heslem „smutek“ všechna slova, kterými se tato práce zabývá (a to: žal, žalost, lítost, zármutek, bol, bolest, hoře), protože ale jsou tato slova pod jedním heslem a nejsou sama heslovými slovy, nelze u nich vytvořit žádné schéma a žádné souvislosti vypořadovat.

S *Tezauzem jazyka českého* pracuji pouze okrajově, a to především dále v dotazníkovém průzkumu.

2.4 Postup vytvoření schémat

Schématy jsou vytvořena tak, že jsem vždy vyhledala synonyma ke slovu „žal“ a vytvořila tak primární řadu synonym (tedy přímo synonyma slova „žal“). Dále jsem vyhledala synonymické řady i těchto slov, abych zjistila, která na sebe odkazují, popř. neodkazují, a jaká jsou jejich další synonyma. Tato jejich další synonyma mi měla pomoci objasnit významové rozdíly mezi slovy z primární řady synonym.

Ve schématech je použito toto značení:

Poznámka ke schématům:

K rozlišení pozice slova ve schématu je použito pouze značení ve výše uvedené tabulce. Jakékoli prostorové rozložení slov není vypovídající. Slova nejsou ve stejné rovině pouze z grafických důvodů.

2.5 Schémata vytvořená z jednotlivých synonymických slovníků

Schéma 1

Použitý slovník: J.Mašín-J.V.Bečka: Malý slovník českých synonym ¹⁾

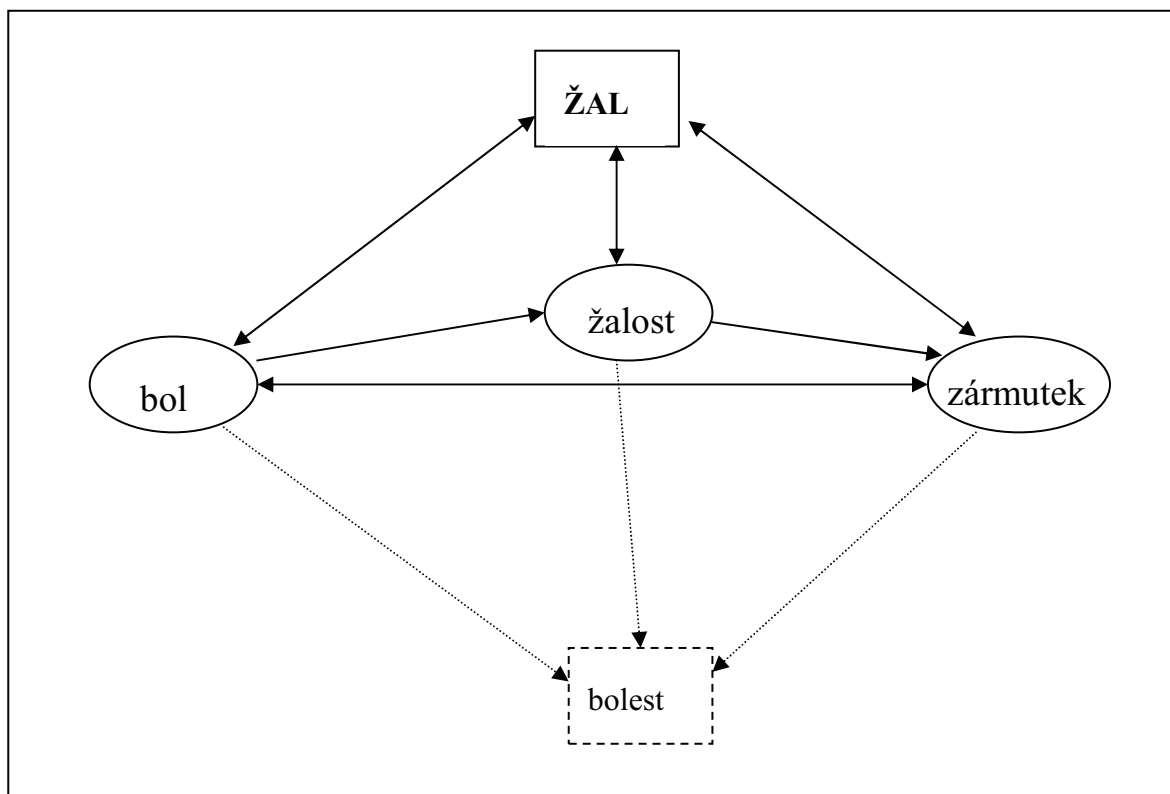

Schéma z *Malého slovníku českých synonym* poskytuje pouze základní přehled synonym. Oboustrannou vazbu najdeme mimo spojení s heslovým slovem žal pouze mezi dvojicí slov „bol – zármutek“, a to zřejmě z důvodu rozsahu slovníku. Slovník poskytuje pouze přehled, má charakter příručky pro zběžnou orientaci v synonymech.

Zajímavé je zde, jak se slova „bol“, „zármutek“ a „žalost“ znovu setkávají ve svých synonymických řadách a jednom slově, a to na slově „bolest“. Chtěla jsem ověřit, zda jsou tato slova uvedena i jako synonyma slova „bolest“, slovník ale toto slovo neuvádí. To bohužel neumožňuje nic vyvozovat z odkazů na toto slovo.

Spojení slov „bolest“ a „bol“ se vyskytuje ve všech schématech, kde jsou tato slova přítomna, což jistě vyplývá z jejich stejného kořene.

Z tohoto slovníků můžeme tedy usoudit jediné, a to, že mezi slovy „bol“ a „zármutek“ je silnější spojení než mezi ostatními synonymy.

¹⁾ Použitý slovník: MAŠÍN, J.- BEČKA, J.V.: *Malý slovník českých synonym*, Nakladatel Ing.Mikuta, Praha 1947

Schéma 2

Použitý slovník: Lingea: Slovník českých synonym a antonym²⁾

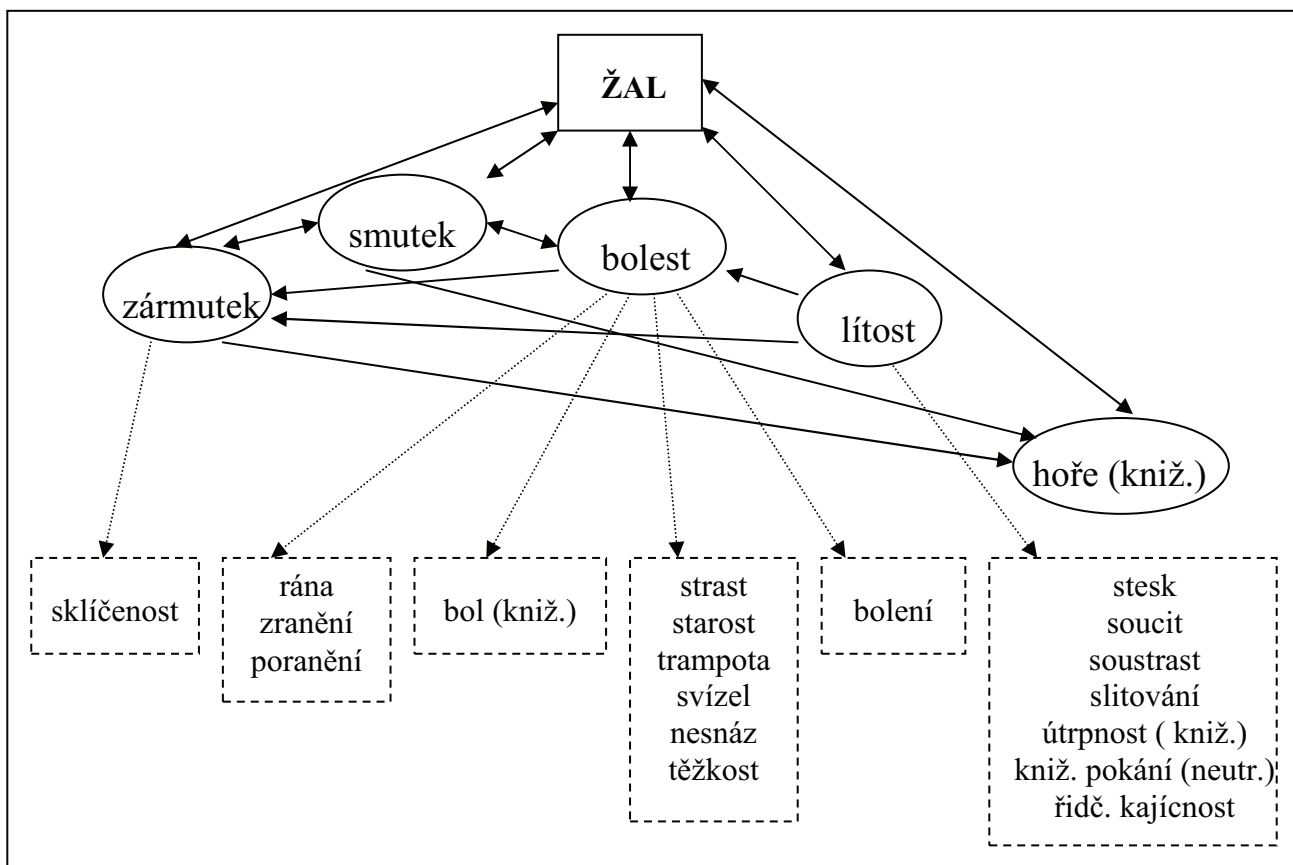

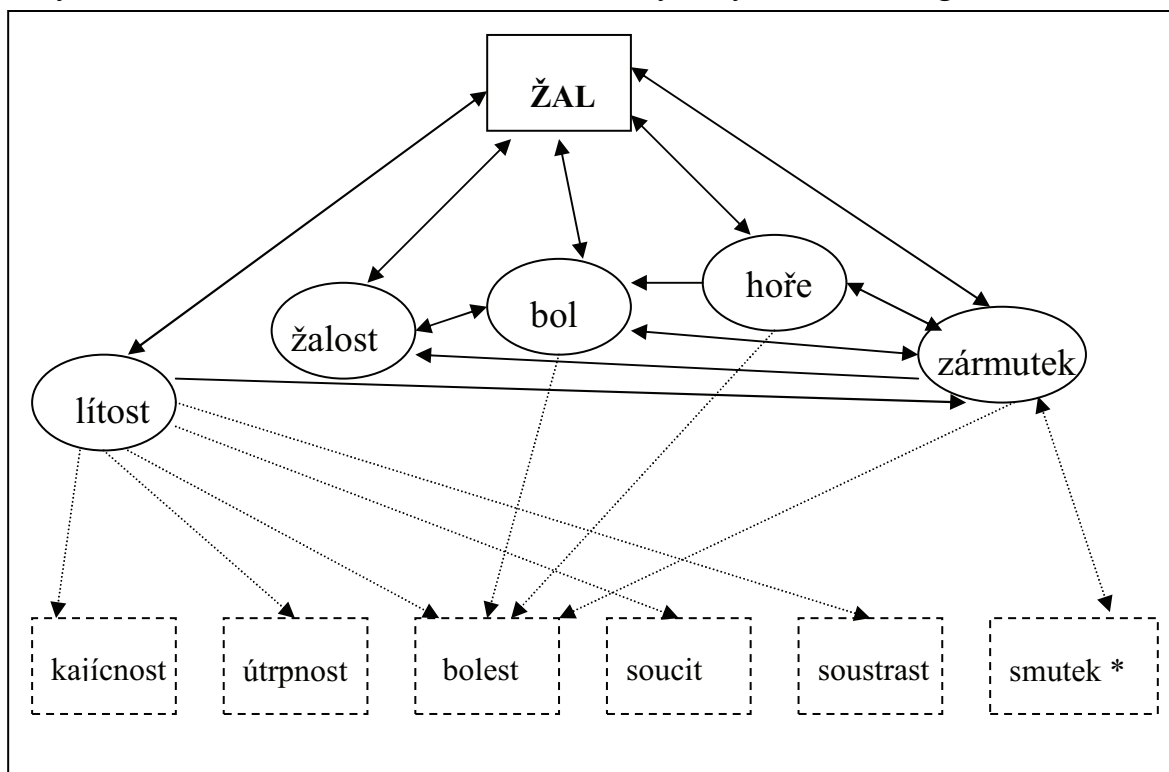
Schéma ze slovníku nakladatelství Lingea je podstatně složitější než schéma předchozí. Toto schéma by mělo nejvíce odpovídat současnému použití synonym slova „žal“, protože se jedná o slovník vydaný v roce 2007, tedy o slovník nejnovější.

V propojení jednotlivých slov v primární řadě synonym nalezneme dvě oboustranná spojení, a to „smutek – zármutek“ a „smutek – bolest“. Zajímavé je zde hlavně slovo „hoře“, které stojí jakoby mimo systém. Zatímco ostatní slova na něj odkazují jako na své synonymum, slovo „hoře“ samo odkazuje pouze na heslové slovo „žal“. Tento jev souvisí s posunem slova „hoře“ z běžně využívaných slov do periferie slovní zásoby. Tento stav, který zachycuje *Slovník českých synonym a antonym* z roku 2007, a který potvrzuje i ČNK, můžeme například porovnat se stavem ve schématu následujícím ze *Slovníku synonym a frazeologismů* z roku 1982.

²⁾ Použitý slovník: Lingea: *Slovník českých synonym a antonym*, Lingea, Brno 2007, ISBN 978-80-87062-09-8

Schéma 3

Použitý slovník: Prof.Dr. J.V.Bečka: Slovník synonym a frazeologismů³⁾

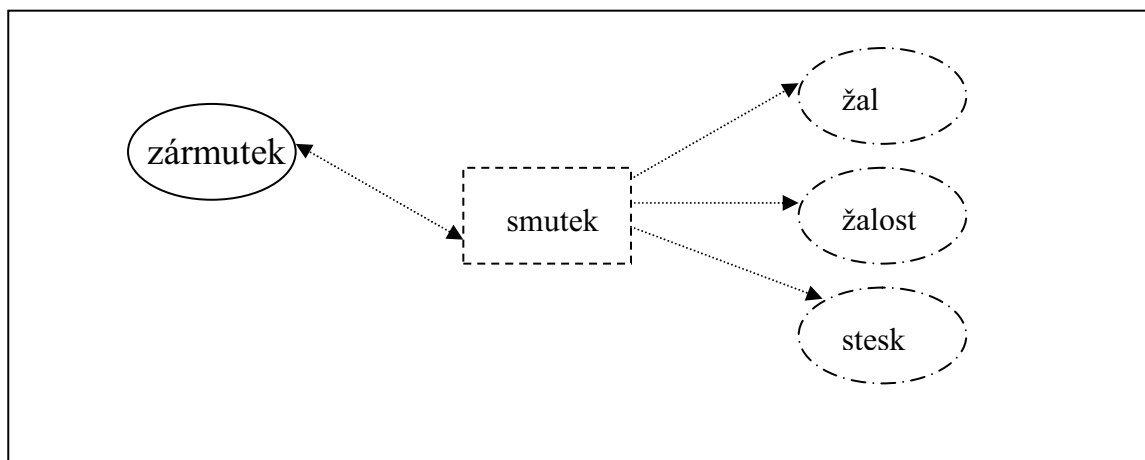
Na tomto schématu si povšimněme hlavně slova „lítost“, které je jako jediné zapojeno pouze jediným oboustranným spojením, a to sice na slovo heslové. Ostatní slova z primární řady synonym jsou propojená pevněji. Mezi slovy se uplatňují hlavně oboustranná spojení.

Jako nejuniverzálnější synonymum se zde jeví „zármutek“, protože je propojen se všemi ostatními synonymy z primární řady až na „lítost“, kde je spojení ve směru od „lítosti“ k „zármutku“.

³⁾ Použitý slovník: BEČKA, J.V.: *Slovník synonyma frazeologismů*, Novinář, Praha 1982

Schéma 3.1

Část schématu: J.V.Bečka: Slovník synonyma frazeologismů⁴⁾

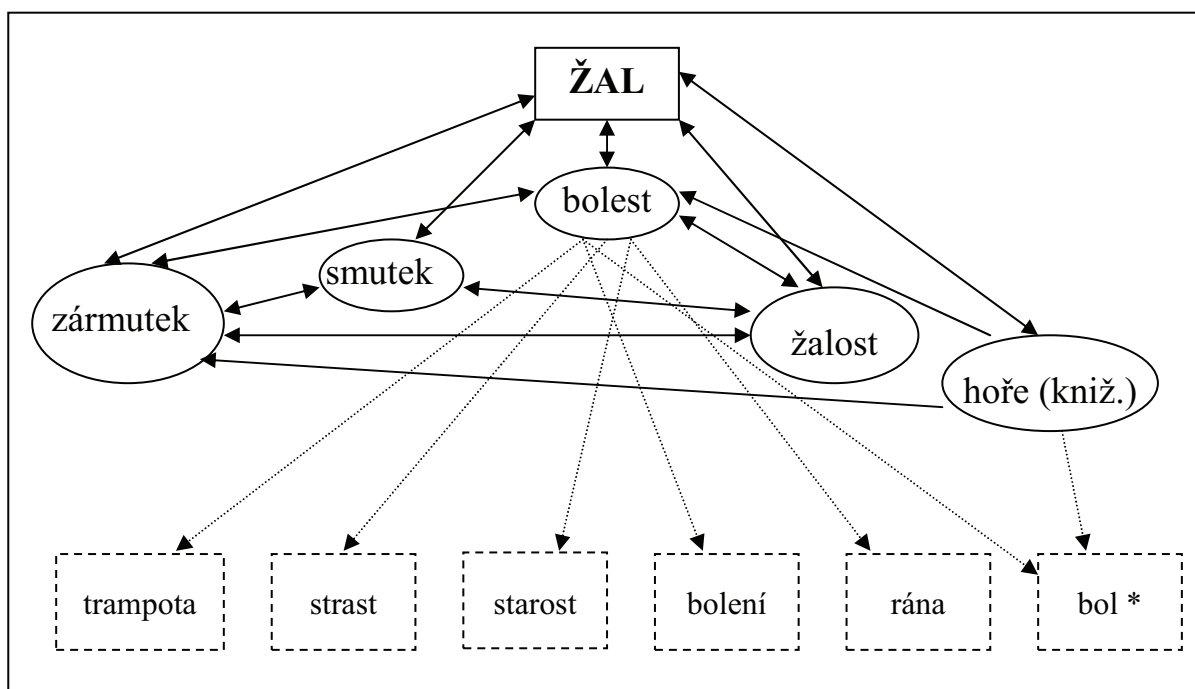

Na dalším schématu můžeme vidět výsek ze schématu předcházejícího. Tento výsek nám ukazuje, jak je do synonymické řady zapojeno slovo „smutek“. Slovo „smutek“ je k synonymům slova „žal“ připojeno pouze jednou jednostrannou vazbou na slovo „zármutek“, samo nám však nabízí dvě z pěti synonym slova „žal“ a také přímo „žal“ jako svá synonyma. Pro tento jev mám dvě možná vysvětlení. Prvním je nepozornost autora slovníku, který slovo „smutek“ ze synonym slova „žal“ vynechal nezáměrně. Druhým, které se pokusím dokázat v průzkumu mezi uživateli jazyka, je, že slovo „smutek“ je slovu „žal“ nadřazeno, a proto není v jeho synonymech. Žal je podle mého názoru konkrétní druh smutku, a to smutek nad ztrátou něčeho cenného, je součástí stylistických jazykových prvků, které text aktivizují. Pokud hovoříme o žalu, jedná se o výrazný, vážný, hluboký smutek. Nejedná se o běžný pocit smutku například nad tím, že prší, a proto nelze jít na výlet.

⁴⁾ Použitý slovník: BEČKA, J.V.: *Slovník synonyma frazeologismů*, Novinář, Praha 1982

Schéma 4

Použitý slovník: K.Pala-J.Všianský: Slovník českých synonym⁵⁾

Toto schéma se vyznačuje velice silnou propojeností oboustrannými spojeními. Jedinou jeho „slabinou“ je slovo „hoře“, které je navázáno pouze jedním oboustranným spojením, samo na ostatní odkazuje, ale není naň odkazováno.

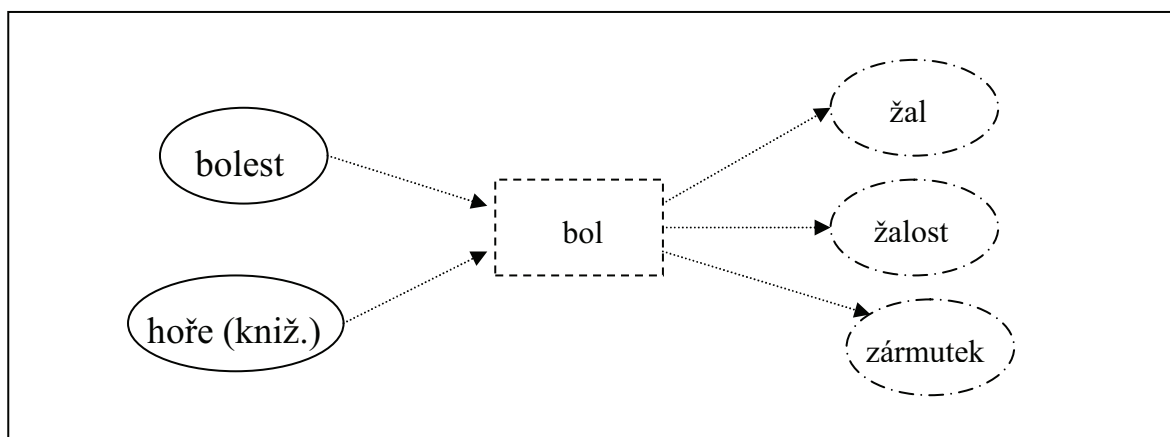
Dále se nám tu ukazuje jako velice plodné co do počtu synonym slovo „bolest“. Měli bychom ale brát v potaz, že jde o slovo polysemantické a synonyma jsou z různých sémantických polí. Co se týče námi hledaného významu tj. významu, který můžeme označit za synonymní k významu slova „žal“, odkazuje slovo „bolest“ pouze jednou mimo primární řadu synonym, a to na slovo „bol“.

Zajímavé je na tomto schématu také slovo „bol“, jehož vazby jsou dále zpracovány ve schématu 4.1.

⁵⁾ Použitý slovník: PALA, K.-VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*, Lidové noviny, Praha 1996, ISBN 80-7106-059-3

Schéma 4.1

Část schématu: K.Pala-J.Všianský: Slovník českých synonym⁶⁾

Slovo „bol“ se ve schématech 1 a 3 vyskytuje přímo v primární řadě synonym. V případě tohoto slovíku je však zařazeno jen jako synonymum ke slovům „bolest“ a „hoře“. Slovo „bol“ však uvádí jako svá synonyma nejen slova z primární řady synonym, ale dokonce i slovo „žal“. Toto zařazení slova „bol“ si nedovedu vysvětlit jinak než přehlédnutím se. V dotazíkové části této práce nechám tedy na uživatelích, aby vybrali nejvhodější řadu synonym slova „žal“ a doufám, že se mi tak podaří zjistit, zda současní uživatelé vidí slovo „bol“ jako synonymum slova „žal“ či nikoli.

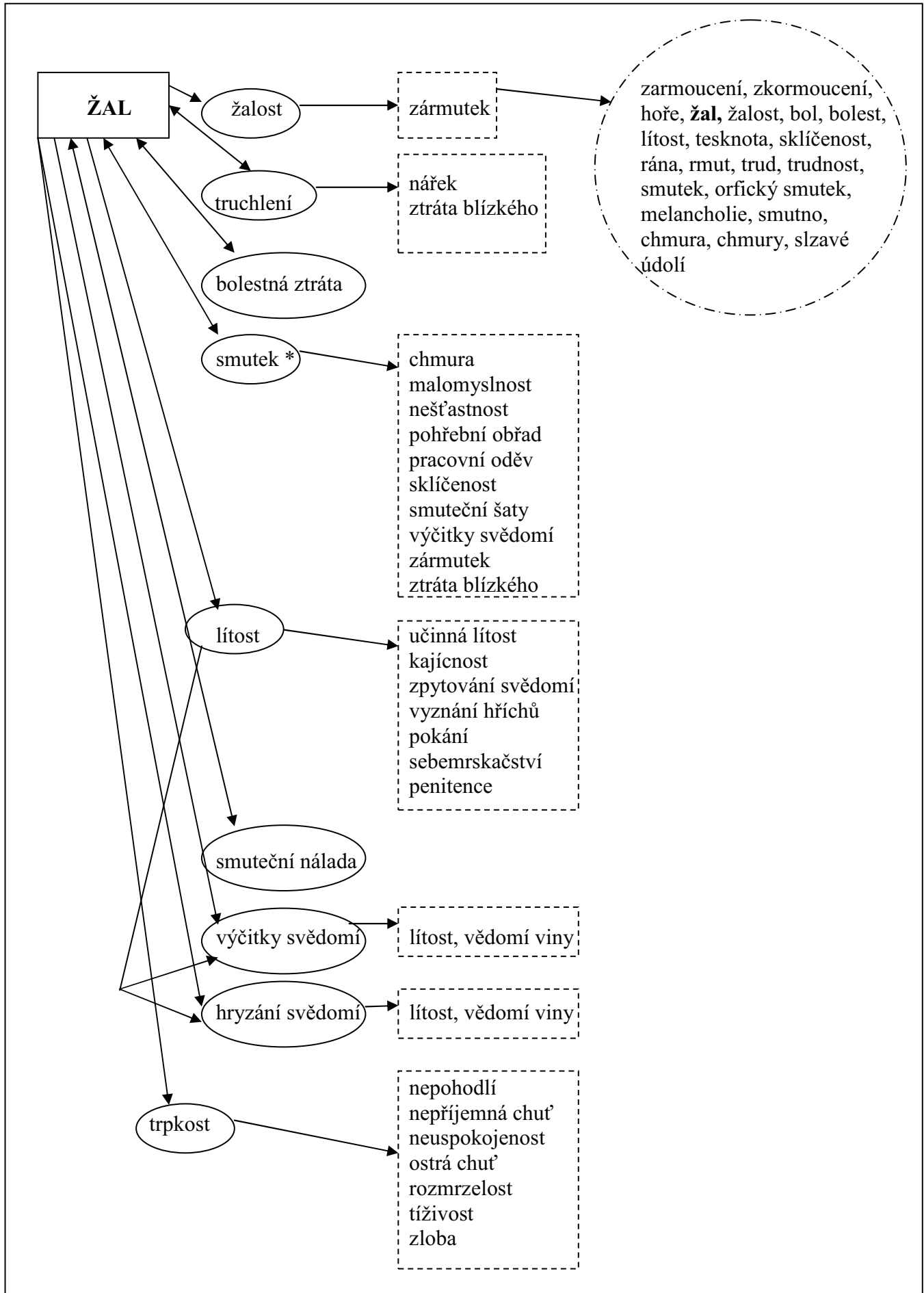
⁶⁾ Použitý slovník: PALA, K.-VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*, Lidové noviny, Praha 1996, ISBN 80-7106-059-3

Tezaurus jazyka českého

V době zpracovávání této práce je nejnovější příručkou zabývající se synonymií *Tezaurus jazyka českého* od Aleše Klégra. Jak ale již sám podtitul⁹⁾ napovídá jedná se o práci daleko širší, která uvádí i fráze a neomezuje se pouze na souznačnost, ale zabývá se také blízkostí a příbuzností slov. Proto schéma z ní vytvořené vypadá zcela odlišně než schémata předchozí. Přesto pokud se podrobněji podíváme na první větev schématu (*žal - žalost - zármutek - zarmoucení, zkormoucení, hoře, žal, žalost, bol, bolest, lítost, tesknota, sklíčenost, rána, rmut, trud, trudnost, smutek, orfický smutek, melancholie, smutno, chmura, chmury, slzavé údolí*), nalezneme v ní všechna synonyma, která jsme našli ve schématech 1-4. Od většiny z nich se ale ke slovu „žal“ dostaneme až přes dvě jiná slova.

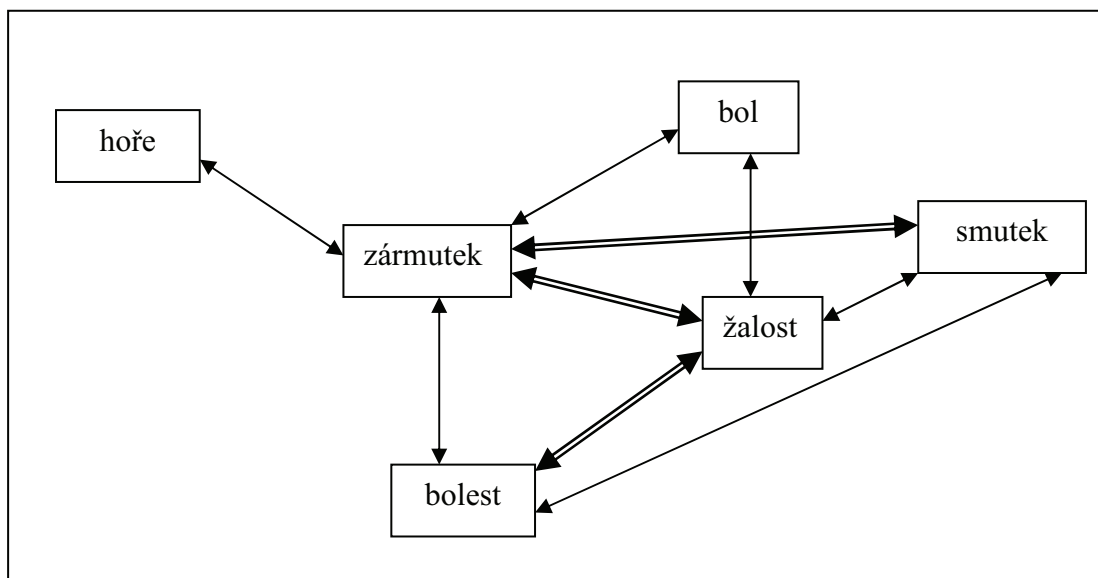
⁹⁾ Použitý slovník: KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého : slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných.*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, ISBN: 978-80-7106-920-1

Schéma 5

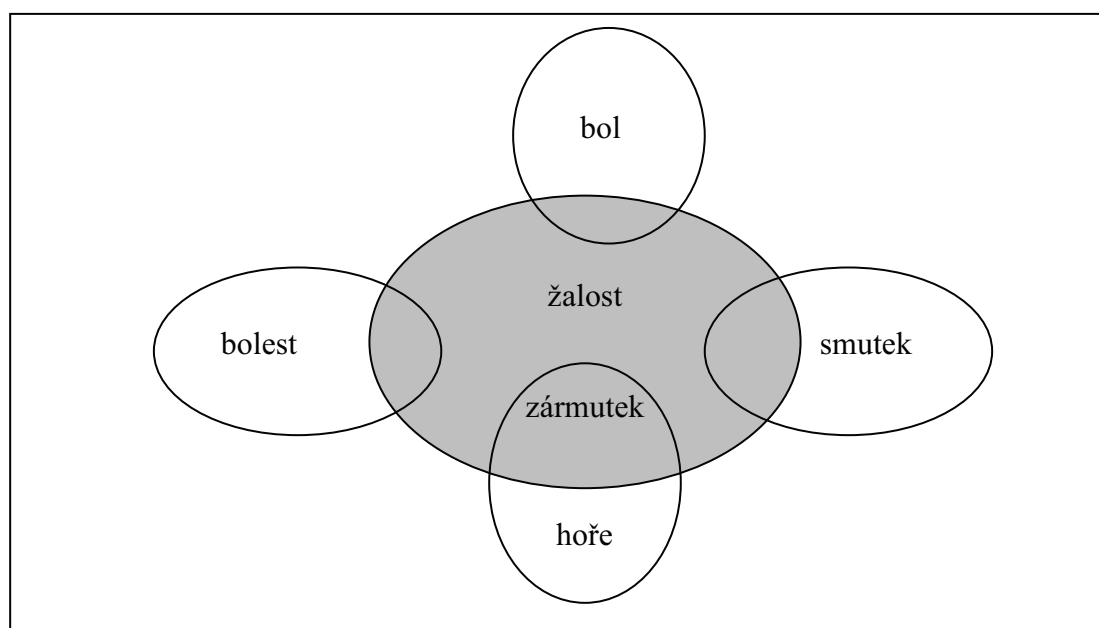

2.6 Závěr schémat ze synonymických slovníků

Pokud z předchozích schémat eliminujeme slovo „žal“, vznikne nám následující struktura oboustranných vazeb:

Z tohoto schématu je jasně patrná silná pozice slova „žalost“ a „zármutek“. Z tohoto schématu nám zcela vypadlo slovo „lítost“, které se ale ve dvou schématech vyskytuje. Je to zapříčiněno tím, že na něj v žádném ze slovníků není odkazováno jiným slovem z primární řady synonym, netvoří tedy žádné oboustranné spojení. Vidíme zde také, že některá ze slov na sebe opakovaně oboustranně odkazují. Ta nám vytváří semknutou strukturu, kterou můžeme naznačit takto:

Jádrem této struktury jsou slova „zármutek“, „žalost“ a „bolest“. Ta by tedy měla být schopna se navzájem nahradit ve většině kontextů. Podívejme se ale na jejich vztah ke slovu „žal“. Když se vrátíme zpět ke schémátům ze slovníků, zjistíme, že slovo „bolest“ má mezi těmito třemi slovy zvláštní pozici, která zřejmě plyne z jeho polysemantičnosti (viz. komentář pod schématem 4.). Tuto zvláštní pozici můžeme pozorovat v následující tabulce:

Slova, uváděná jako synonyma slova "žal"	Počet schémat, ve kterých se jako synonyma slova "žal" objevila
bol	2
žalost	3
zármutek	4
smutek	2
bolest	2
lítost	2
hoře	3

V tabulce jsou zvýrazněna právě čtyři slova, která na sebe nejčastěji odkazují. Slova „žalost“ a „zármutek“ jsou uváděna jako synonyma slova „žal“ ve čtyřech ze čtyř a ve třech ze čtyř případů. Naproti tomu slovo „bolest“ je uváděno jako synonymum slova „žal“ jen dvakrát, což je méně než slovo „hoře“, které z předchozího schématu vyšlo jako slovo nejméně spojené s ostatními. Pokud ale prostudujeme schémata podrobněji, zjistíme, že v dalších dvou schématech je slovo „bolest“ uváděno v sekundární řadě synonym slova „žal“. Je tedy součástí všech schémat, je v nich pevně ukotveno, ale pouze z poloviny díky jeho synonymičnosti ke slovu „žal“. Polovinu jeho výskytů zapříčinila jeho synonymičnost ke slovům uvedeným jako synonyma slova „žal“. Podobně si stojí slovo „smutek“, které ale navíc není tak silně propojeno s ostatními synonymy.

Zcela na okraji předcházejícího schématu stojí slova „hoře“ a „bol“. To jistě souvisí s již zmiňovaným příznakem zastaralosti či archaičnosti. Stačí letný pohled do ČNK⁷⁾ a je zcela zjevný nepoměr ve výskytech⁸⁾ slov „žal“ (546 výskytů), „bol“ (32 výskytů) a „hoře“ (158 výskytů).

⁷⁾ konkrétně do korpusu SYN2005, protože v mluveném korpusu ORAL2008 nenalezneme výskyt žádný ani u jednoho ze slov, v korpusu ORAL2006 jen jediný výskyt, a to slova „žal“.

⁸⁾ Samozřejmě bereme v potaz pouze výskyty v sémantickém poli slova „žal“. Beru také v potaz pouze výskyty v 1.p sg., protože je nepoměr zjevný i na nich, není proto třeba vyhledávat všechny tvary slov „žal“, „hoře“ a „bol“.

2.7 Souvislosti mezi slovy na základě jejich vývoje¹⁰⁾

V této kapitole chci ověřit, zda se výše zjištěná spojení a vztahy mezi slovy zakládají na nějakém společném bodě v jejich vývoji. Jde mi především o ta slova, u kterých není souvislost zjevná.

Žal, Žalost¹¹⁾

Ve vývoji slova „žal“ můžeme najít hned několik historických tvarů, které ho spojují s jeho synonymy. Všeslovanský tvar, polský *żal* a ruský *жал* se používají pouze v přísudku, a to ve významu *lito, škoda*. To nám slovo dnešní „žal“ spojuje s „lítostí“, jmenovanou mezi jeho synonymy. Praslovanské **žalb* je zase příbuzné s litevským *gelà*, což znamená *bolest* či *trápení* a odkazuje na starohornoněmecké *quelan* (*trpět, cítit bolest*). Když se pak obrátíme až k indoevropštině, dojdeme k významům *jako bodat, bodavá bolest, muka* (srovnej i ruské *bodat, štípat*).

Z hlediska vývoje můžeme tedy najít ve slově „žal“ jak prvky psychického, tak fyzického nepříjemného pocitu (jak bolest, bodání, tak trápení). Nalezli jsme také již zde odkazy na jeho současná synonyma a to:

1. na slovo „žalost“, které je v etymologickém slovníku¹¹⁾ uvedeno hned za slovem „žal“ jako slovo se stejným kořenem
2. na slovo „lítost“ ve všeslovanském, polském *żal* a ruském *жал*
3. na slovo „bolest“ praslovanským **žalb*, litevským *gelà* a starohornoněmeckým *quelan*.

Bol, Bolest

Vývoj slov „bol“ a „bolest“ je velice zajímavý. Slovník uvádí, že praslovanské **bolēti* nemá přesvědčivý výklad, ale tradičně je spojováno s gótským *balwjan* (*trápit*) a starohornoněmeckým *balo* (*neštěstí, zlá událost*). Další možnost výkladu vývoje uvádí *Český etymologický slovník*¹¹⁾ takto:

„Zajímavá je myšlenka vyjít z psl. **bol'bjb* ‚větší‘ (srov. sti. *bála-* ‚síla‘, *bálīyan* ‚silnější‘, ř. *beltiōn* ‚lepší‘), tedy z původního významu ‚sílit‘ – šlo by pak o tabuovou náhražku k oklamání zlých sil.“

V prvním výkladu původu slova „bol“ a „bolest“ můžeme pozorovat souvislost s vývojem slova „žal“ skrze slovo „trápení“, také je zde ale patrná psychická rovina bolesti.

¹⁰⁾ V této kapitole jsou použity dva slovníky, a to:

¹¹⁾ Použitý slovník: REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*, LEDA, 2001, ISBN 80-85927-85-3

¹²⁾ Použitý slovník: HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Státní nakladatelství učebnic v Praze, Praha 1952

Pokud se však podíváme do *Etylologického slovníku jazyka českého*¹²⁾, najdeme u slov „bol“ a „bolest“ jiné výklady původu, které jsou hlavně spojené právě s fyzickou stránkou bolesti, s nemocí.

Hoře^{11,12)}

Slovo „hoře“ prošlo ve svém vývoji významovým posunem. Z praslovanského **gor'e* je utvořeno slovo „hoře“ i „hořet“, slovo „hoře“ vzniklo běžným významovým posunem od významu *hořet, pálit* na *bol, zármutek* (obdobná situace u „péči“ a ruského *pečál* ve významu *smutek, zármutek*).

„Hoře“ můžeme tedy ze synonym propojit se slovy „bol“ a „zármutek“.

Lítost

Vývoj slova „lítost“ je také velmi zajímavý. Ve významu *soucit, soustrast, smutek nad něčím/někým* se „lítost“ vyskytuje jen v západoslovanských jazycích. Naproti tomu ruské *ljutovat'* znamená *být lítý, dělat zvěrstva* a staroslověnské *ljutostb* znamená *krutost, drsnost*. Český *etymologický slovník*¹¹⁾ tento rozpor komentuje takto:

„Přechod k opačnému významu není zcela jasný – snad tabuová antifráze, nebo možná spíš přes konstrukce typu *je mi líto*, původně asi *je mi kruté, bolestně*.“

Ve vývoji slova „lítost“ tedy žádné souvislosti s jinými synonymy nenajdeme.

Smutek, Zármutek^{11,12)}

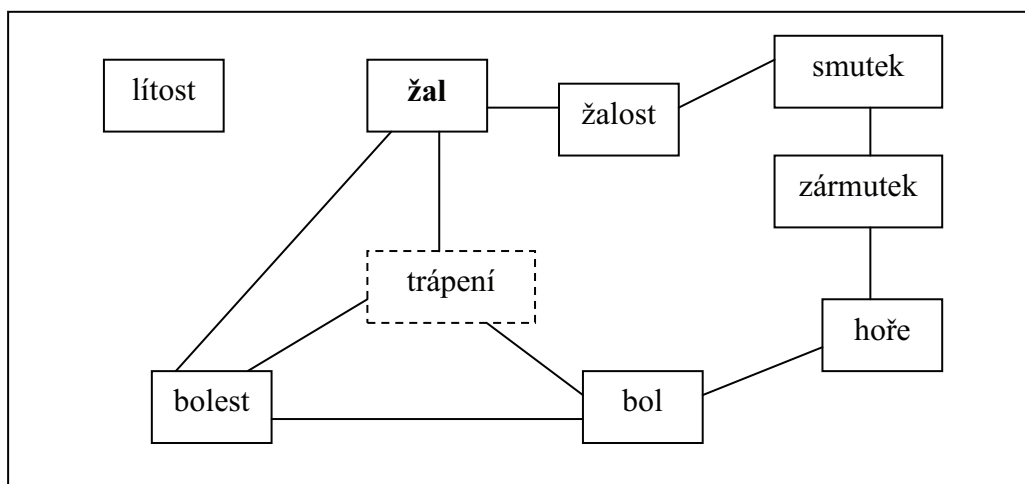
U slova „smutek“ najdeme jasnou souvislost se slovem „zármutek“. „Smutek“ se vyvinul z „praslovanského **sъmotъnъ* (*zakalený, zmatený*)“, které „je odvozeno od stejného základu jako **motiti, *męsti*“. Od tohoto základu je odvozeno i slovo „*rmoutiti*“, od kterého je zase odvozeno slovo „zármutek“. Souvislost mezi těmito dvěma synonymy je tedy zřejmá, ale přes srbské *mutiti*, což znamená *kaliti*, jinak *žalostiti*, můžeme nalézt i souvislost ke slovům „žal“ a „žalost“.

¹¹⁾ Použitý slovník: REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*, LEDA, 2001, ISBN 80-85927-85-3

¹²⁾ Použitý slovník: HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Státní nakladatelství učebnic v Praze, Praha 1952

2.8 Závěr z etymologických slovníků

Pokud shrneme vše, co se dalo nalézt v etymologických slovnících, dostaneme toto schéma:

Z vývoje slov bychom o síle synonymického spojení mohli usoudit, že slovo „lítost“ nemá se slovem „žal“ moc silné spojení, protože není propojeno historicky. Nejsilněji propojené se slovem „žal“ se vzhledem k historickému vývoji jeví slovo „bolest“ a samozřejmě „žalost“. Ostatní slova jsou se slovem „žal“ propojena jen nepřímo. Zajímavá je pozice slova „hoře“, které je spojeno s oběma větvemi synonym slova „žal“. Mezi synonyma se dostalo i další slovo „trápení“, které ale nebylo nikde jako synonymum slova „žal“ uvedeno, i když je spojeno nejen s „žalem“, ale i s „bolestí“ a „bolem“.

2.9 Význam slova „žal“ a jeho synonym ve výkladovém slovníku¹³⁾

Pro vyhledání významů slov jsem použila všechny dostupné výkladové slovníky. V mnoha případech jsem našla pouze výčet synonym bez popisu významu slova. Nejvhodnější pro mou práci se ukázal *Příruční slovník jazyka českého*¹³⁾. Obsahuje totiž jak vysvětlení významu slova tak i řadu kontextů. Uváděné kontexty jsou sice poněkud zastaralé, to je ale v tomto případě vhodné, protože některá ze zkoumaných slov mají příznak knižnosti či zastaralosti. Nemělo by tedy smysl zkoumat je pouze z hlediska kontextů současných. Vyhledané významy jsou uvedeny v následující podkapitole. Ve slovníkových heslech jsou tučně označeny věty, které dále používám v dotaznících.

¹³⁾ Použitý slovník: Kolektiv autorů: *Příruční slovník jazyka českého*, Díl 1-9, Státní nakladatelství, Praha 1935-37 dostupný také na <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

Hesla z Příručního slovníku jazyka českého

• **žal**, -u m. *stav mysli způsobený něčím nepříjemným, zlým a projevující se obyčejně smutkem, zármutkem*. Manžel sdílel upřímně žal své paní. I. Klicp. Zapomněl na všechny své strasti a žaly. Pflug. **Žal Maruščin zdál se býti neutišitelný**. Vach. **Utápěl žal v chmelovině a víně**. Hlad. Teď aspoň mohu svému stísněnému srdci v žalu o manžela uleviti. Svět. Lítost a žal nad předešlým životem naplnily duši jeho. Ehrenb. Mírnil její nad Štěpánem žal stoje na svém, že za svoje jednání nemůže. Svět. Tím krutější žal zajisté svíral její nitro. Jir. **Zemřel bych žalem**. Zey. **Sama hledala pořád vhodný okamžik, aby se mohla u Hrabce za Lebedu přimluvit, ale k velikému žalu jejímu nepodařilo se jí to za celý den**. Herb. Přen. **Pohřební žalmy se tu nad otevřeným hrobem neozvou, ani jejich průvod, žalobný kvil klarinetů a měkký, jako zastřený, temný, tlumený žal lesních rohů**. Jir.

• **zármutek**, -tku m. *duševní stav někoho, kdo se trápí; smutek, hoře, žalost*. Velice se rmoutil, že ho [ptáka Ohniváka] nemá, až mu pak z toho zármutku počalo srdce vadnout. Erb. **Také zármutku dosti měl nade ztrátou mnoha dobrých svých přátel**. Něm. Nemohl tomu porozuměti, měl z toho zármutek. Prav. **Za několik strastiplných dní zemřel k nesmírnému zármutku celé rodiny**. Pflug. **Největší zármutek způsobil odjezd rekrutů mistru Studýnkovi**. A. Mrš. Celou tíží na ní leží zármutek a vina její. Erb. Leknutím nad smrtí matčinou upadla v manii spojenou se stálým zármutkem. Ner. Osvobozen od zármutků, jichž přináší plnou náruč láska k ženě, koupal se ve vlahé lázni osvobozeného ducha. John.

• **smutek**, -tku m. *sklíčenost mysli, zármutek (op, radost, veselost)*. **Víc smutku než radosti rostlo pod touto střechou**. Rais. Cítivala podivnou tíhu na mysli, neurčitý smutek. Jir. Lid. „I ty můj smutku,“ skoro zoufale jsem pravil sám k sobě, „což se na to pensum nedostanu ani dnes?“ (v povzdechu). Kos. D smutný, ponurý vzhled. Šum vody dodával mrtvu zimního dne ještě více smutku. Jir. Zuří [bóra] již od nepaměti a zavinila ten holý smutek horvatského přímoří. Ner. D určitý čas po úmrtí někoho blízkého, společensky vyjadřovaný smutečným šatem n. páskou a vzdalováním se zábav a p. Nezbyvá než posečkati, až po smutku. Kapp. **Přijela z Prahy paní zámku, vdova to po bohatém hraběti, aby zde smutek zaň odbyla**. Svět. D oblek, páska n. jiné odznaky nošené po smrti někoho blízkého. Později odložila smutek, střídala černé šaty s barvami modnějšími. Hlad. Vejdou všichni v hlubokém smutku. Vrch. Má celé černé šaty, jako by ustavičně po někom smutek nosil. Baar. Zamluvil i lepší hudbu, dal služebníkům přišiti smutek na klobouky a rukávy. Prav. D Žert. ob. proužky nečistoty za nehty. Proštipcem svých baňatých prstů, o nehtech hlubokého smutku, nazvedal brejle na nose. Čap. Ch.

• **bolest**, -i f. *druh nepříjemného pocitu fyzického*. **Mlynářka i koření poslala, když zaslechla, jaké má Aninka bolesti**. Jir. Bolest snášeti (nésti), pocítiti; (z)působiti a j. Bolest mu poněkud ulevila; trápí ji velké bolesti a p. Bolesti hlavy, bolesti v hlavě, porodní bolesti a j. Prudká, palčivá, nesnesitelná, bodavá, řezavá, svíravá a j. bolest. D rána na těle. Kousek náplasti ustříhneme a na bolest přilepíme. Herrm. D zármutek, žalost, starost; nesnáz. **Hluboká bolest zmocnila se jeho duše**. Zey. **Na moskevskou dlažbu často s bolestí vzpomínám**. Havl. Bolest nad děvčetem znova se v něm probudila. Prav. Působiti, dělati komu bolest. Přen. Ruské úředníky můžeme nazvati skutečně největší bolestí ruské říše. Havl.

• **lítost**, -i f. (nad kým, s kým, o koho, ke komu) *soucit, soustrast, útrpnost s někým*. **Do škytavého pláče se dal z lítosti nad nebožkou ženou i nad osiřelým synáčkem**. Rais.

Pocítil lítost' s chatrným tvorem. Herb. Strach o ženu zápolil v něm s lítostí o matku. Herb. Uchvácen svou lítostí k ní [tetě], objal jsem ji. Šim. **Beze sil klesla jako květ, jež bez lítosti vítr ulomil.** Zey. D zármutek, žal n. stesk pro nebytí n. nedostatek někomu n. něčeho, bolest nad křivdou, ze zklamání, mrzutost. Vyjadřuje [papež] lítost z úmrtí Vitoldova. Goll. Jen s lítostí zpomínala na tu cedulečku, která ji kdysi tak omámila. Herb. Znova na ni šla lítost, že nesmí chodit do školy. Svět. Vidím s lítostí, že přišel jsem pozdě. Vrch. Musím vám k největší své lítosti sdělit, že ho není doma. Čap. Ch. D Náb. kajícnost, podmínka pravého pokání a odpuštění hříchů. Lítost přirozená, nadpřirozená z příčin přirozených, nadpřirozených.

- **hoře**, -e n. *bás. zármutek, žal.* Hoře své a radost, zlé i dobré s jinými sdílet. Havl. **Sařec zemřel hořem nad nevďečným synem.** Svět. Její srdce hořem puká. Ner. Těžké, kruté, nevyslovné, němé hoře. Arch. Oldřichu, tebe mi hoře líto. Špind.

- **bol**, -u m. *duševní bolest, žal.* **Jezero hladké v křovích stinných zvučelo temně tajný bol.** Mácha. Můj cit byl jako obět smrti, již bol a úzkost dřívě zdrtí, než rozhodný ráz udeří. Mach. **Dvojitě veselí nadchne tě a bol se nese tak krásně: jen když jsou dobráci na světě, dobráci, kteří čtou básně.** Bezr. **Ulevovati svému bolu**, vylívatí svůj bol, mírniti bol. Bolem sklíčený. Hluboký, nevyslovný bol a j. Bol nad smrtí bohatýra.

- **žalost**, -i f. *velký smutek, zarmutek, žal.* **Srdce v ňadrech žalostí mi puká.** Čech. **Manželé rozloučili se se starým domem, kde byli spolu všecky radosti a žalosti života věrně snášeli.** Svět. Žalost mi jenom zbude v duši. Quis. Nebudu večereti ze žalosti nad tebou. Prav. Švarný hochu, nezoufej, bujným větrům žalost dej. Čel. D Zř. nářek, stížnost. Pořad vedou hořké žalosti básníci nad ztrátou mladosti. Havl.

Z těchto hesel můžeme vyčíst drobné významové rozdíly:

U slov „žal“ a „smutek“ je ve výkladu uvedena spojitost s myslí. „Zármutek“ a „bol“ jsou zase spojeny s duší.

Můžeme také oddělit slovo „bolest“ od slov ostatních. Jediné je totiž spojeno s fyzickým.

Dále nám významy slov mohou ukázat to, co bylo již patrné ve schématech ze synonymických slovníků, a to, že slovo „hoře“ není běžně používané. „Hoře“ není tolik zapojené ve schématech a ve výkladu významu je omezeno příznakem „básnický“.

Ve významech všech slov mimo „bolest“ a „lítost“ se vyskytuje nějaké ze slov z primární řady synonym slova „žal“.

Další významový posun je vidět u slova „žalost“, v jehož významu je naznačen vztah ke slovu „smutek“. „Žalost“ není obyčejný smutek, je to smutek velký.

3. ČÁST PRAKTICKÁ

3.1 Dotazníkový průzkum¹⁴⁾

3.1.1 Obecně k dotazníkům

Nejprve bych chtěla říci, že dotazník není hlavní částí mé práce, proto ho nelze pokládat za relevantní vědecký výzkum. Provedení takového výzkumu nebylo cílem mé práce. Dotazník slouží k ověření informací, které jsem získala ze synonymických, etymologických a výkladových slovníků.

3.1.2 Dotazníky

Dotazník byl zpřístupněn na internetu. Tento způsob je pro výzkum asi nejjednodušší. Internetové dotazníky ale skýtají jedno nebezpečí, a to, že jeden pisatel jich může například vyplnit víc. Tomuto možnému zkreslení výsledků jsem se vyhnula tím, že výsledek každého dotazníku je opatřen IP adresou. Lze tedy snadno vystopovat, zda jeden respondent odpovídal na dotazník vícekrát. Je ovšem také možné, že nějaká data budou tímto opatřením ztracena, protože pokud by dva respondenti odpovídali z jednoho počítače s pevnou IP adresou a vyplňovali dotazník hned po sobě, mohla bych druhého respondenta při kontrole z výsledků vyloučit s podezřením, že se jedná o jednoho a toho samého. S takovouto ztrátou se ale ve prospěch objektivity výzkumu musím smířit.

Cílovou skupinou mého výzkumu jsou lidé mezi 18 a 30 lety. Věk jsem takto omezila, protože má-li být dotazníkový průzkum vypovídající, musí mít co nejvíce respondentů. Můj průzkum ale nemá ambice stát se širokým průzkumem. Celkový počet respondentů v tomto průzkumu je 27. Různé věkové kategorie, pokud není dostatečný počet respondentů, výsledek rozmělnují. To si při takovém počtu respondentů nemohu dovolit.

Beru v potaz i dotazníky neúplné (v některých dotaznících chybí větší množství odpovědí za sebou), protože kvůli možnosti nulové odpovědi nemohu poznat, zda nejsou neúplné záměrně.

¹⁴⁾ Dotazník naleznete v příloze 9.1, všechny vyplněné dotazníky naleznete v příloze 9.2, a to ve formě přímo generované použitým programem

3.2 Rozbor otázek dotazníku

Hned na začátku dotazníku jsou tyto věty:

- Tento dotazník je zcela anonymní a nemá žádné správné řešení.
- Pokud není uvedeno jinak, můžete zaškrtnout více možností i žádnou možnost.
- Při nahrazování slov volte takové možnosti, které co nejméně pozmění význam vět.

Nutnost těchto vět jsem pochopila ve chvíli, kdy jsem dala první zkušební dotazník několika respondentům. Zjistila jsem totiž, že respondenti mají tendenci přemýšlet o tom, jak by se úkol měl asi vyřešit, jaké je správné řešení. Nerozhodují se tedy podle svého názoru, ale berou ohled na autora dotazníku nebo na všeobecné mínění.

Tím, že předem uvedu, že žádné takové řešení není, se snažím, aby respondenti řešili dotazník pokud možno sami za sebe. Znovu také upozorňuji na možnost zaškrtnout více možností, nebo žádnou, což je svým způsobem manipulativní. Snažím se tímto, aby se respondenti zamýšleli nad více možnostmi, aby se neomezovali jen na jediné řešení. Musím brát také v potaz, že v některých kontextech nemusí respondent vědět, jak slovo nahradit. Míra jazykového citu mezi populací je různá, proto nezavírám respondentům dveře ani před nulovým řešením. I zjištění, že by respondent slovo nenahradil žádným z možných, je pro mě zajímavé.

Zdůrazňuji také, že dotazník je anonymní, což se stalo v dnešní době aktuálním, protože lidé začínají chápat, hodnotu informací, a proto si svá osobní data lépe hlídají.

Přestože zde uvádím výzvu, aby respondenti nahrazovali slova s ohledem na význam celé věty, aby tento význam neměnili, je možné, že toto pravidlo nebude striktně dodržováno. Dotazník je přece jenom dlouhý a je možné, že respondenti nebudou tak trpěliví. To ale autor výzkumu ovlivnit nemůže.

K jednotlivým otázkám dotazníku:

1) Slovo „žal“ byste označil/a jako:

knižní zastaralé běžně využívané na okraji běžné slovní zásoby kvůli jeho významu

Tato otázka má za úkol ukázat, jak respondent slovo „žal“ vnímá.

2) Rozhodněte, kterými slovy z nabídky lze nahradit tučně vtištěné slovo a všechna tato možná nahrazení zaškrtněte. Řešením může být 7, ale i 0 vhodných nahrazení.

Respondent má zde možnost vybírat z nabídky více slov. Co se týče technické stránky, snažila jsem se vyplňování dotazníku co nejvíce zjednodušit a zpříjemnit. Proto není nutné slova vypisovat, stačí je jen

zaškrtnout. Doufám, že to motivuje respondenty k označování více slov, než kdyby je museli vypisovat. Upozorňuji také na možnost nevyplnění žádného synonyma, protože mezi větami jsou i takové, ve kterých se tučně vyznačené slovo nemůže nahradit synonymem slova „žal“, aniž by se změnil význam věty. Cílem této otázky je zjistit, jaká synonyma v jakých kontextech respondenti uvedou, zda některá nepoužijí vůbec, nebo naopak, zda se některá budou opakovat velmi často.

3) Vyznačte slovo/slova, které/á byste **neoznačili za synonyma ke slovu ŽAL**:

Můžete označit více slov, nebo i neoznačit žádné.

Cílem této otázky je sestavit respondenty vytvořenou synonymickou řadu z nejčastěji nevyškrtnutých slov a tuto řadu porovnat s řadami ze synonymických slovníků. Slova jsou ze zde uváděných synonymických slovníků a z *Tezauru*¹⁵⁾

Další dvě otázky se již týkají i druhé poloviny mé práce, a to synonymickou řadou slova „červený“.

4) Napište prosím co nejvíce synonym ke slovu „červený“.

Tato otázka je otázkou pouze pomocnou, která má zaručit objektivnější odpovídání na otázku následující. Slovo „červený“ volím proto, že se podle mého názoru začíná blížit ke konkrétnu. Dnes si již pomocí počítačové techniky může každý doma vytvořit objekt téměř 100% červený (samozřejmě to ale záleží na technických schopnostech a vybavení každého uživatele počítače).

5) Je pro Vás jednodušší jmenovat 4 synonyma slova „žal“ nebo slova „červený“?

Tato otázka souvisí s mou hypotézou, že ke slovu „žal“ respondent vymýšlí synonyma snadněji než např. ke slovu „červený“. Pocity jsou totiž člověku blíže než barvy, proto má slova spojená s nimi dobře zafixovaná. Připouštím, že zjištění, plynoucí z této otázky, mohou být zkreslující, protože stojí na konci dotazníku. Myslím ale, že na tuto otázku nelze objektivně odpovědět, ať již stojí v dotazníku kdekoli. Dotazník vidí respondent celý a tak může synonyma slova „žal“ vidět hned v dalších otázkách. Proto jsem se rozhodla, zařadit tuto otázku až na konec. Ve chvíli, kdy k ní respondent dospěje, bude mít již za sebou práci se synonymy obou slov, takže bude možné obtížnost jejich jmenování lépe posoudit.

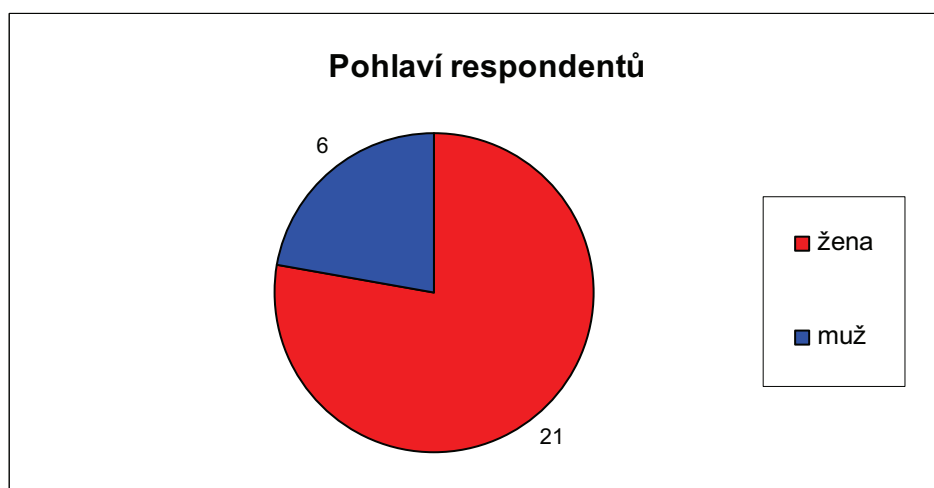
¹⁵⁾ KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého : slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných.*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, ISBN: 978-80-7106-920-1

3.3 Hodnocení dotazníků¹⁶⁾

3.3.1 Sociologické údaje

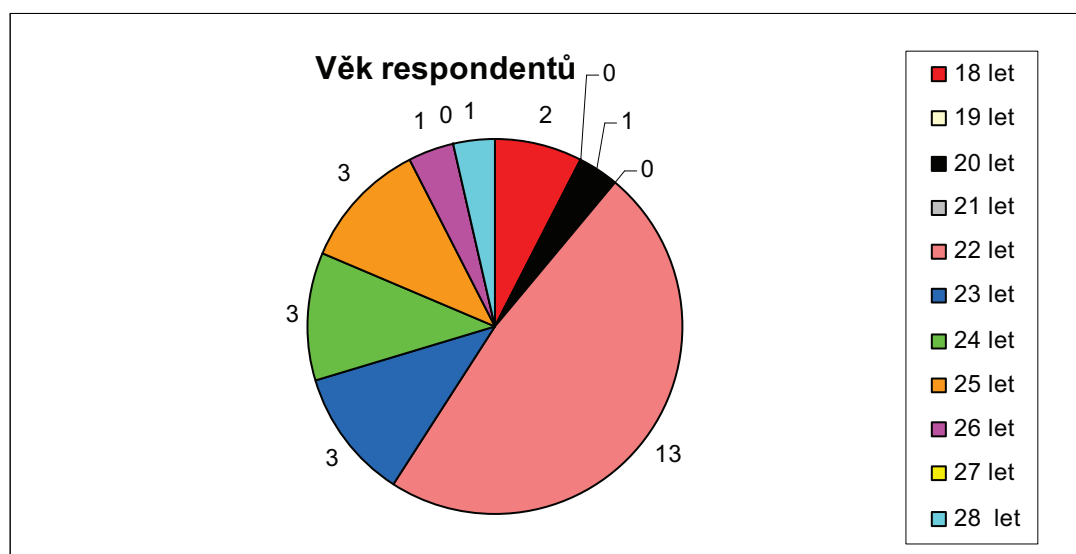
Pohlaví respondentů

Ačkoli byly dotazníky rozeslány stejnému počtu mužů i žen, dotazník vyplnilo výrazně více žen.

Věk respondentů

Cílovou skupinou toho dotazníku byli lidé ve věku 18 až 30 let. Reálná skupina respondentů, kteří dotazník vyplnili, je ale 18 až 28 let. V následujícím grafu je uvedeno zastoupení jednotlivých stáří respondentů.

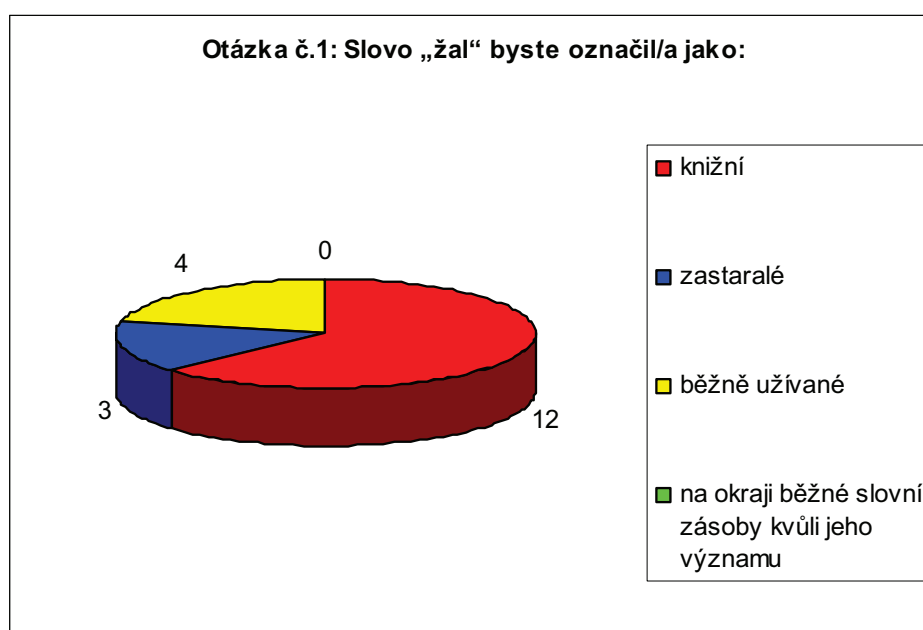
¹⁶⁾ V grafech jsou uvedeny absolutní hodnoty jednotlivých položek.

Jak můžeme vidět, respondenti některých věků nám z výzkumu zcela vypadli, což ale v tak úzce specifikované cílové skupině nevadí. Nelze předpokládat, že by např. právě 21letí respondenti odpovídali výrazně jinak než např. 20 či 22letí.

3.3.2 Výsledky skupin otázek

Nejprve si dotazník rozdělme na části. První částí je otázka 1., otázku 2. můžeme rozdělit do osmi částí podle slov, která měli respondenti nahradit, dalšími částmi jsou otázky číslo 3, 4 a 5. Ve zhodnocení výsledků budeme nejprve postupovat po jednotlivých částech, poté se podíváme hlouběji k výsledkům vybraných otázek, které nám dále objasní vztahy a významy mnou zkoumaných synonym.

Otázka číslo 1

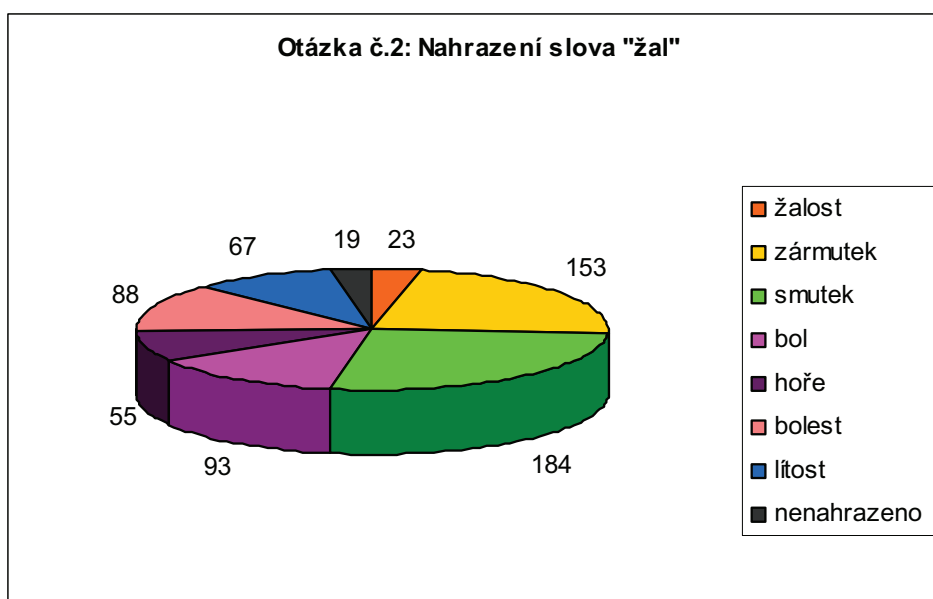

Respondenti ve slově „žal“ většinou cítí příznak knižnosti. Ani jeden z respondentů naopak necítí, že by slovo „žal“ bylo na okraji běžné slovní zásoby kvůli svému významu. Nejde-li tedy o význam, zřejmě jde o formu, což je pro tuto práci dobrá zpráva, protože význam slova „žal“ musí převzít nějaké z jeho synonym.

Otázka číslo 2

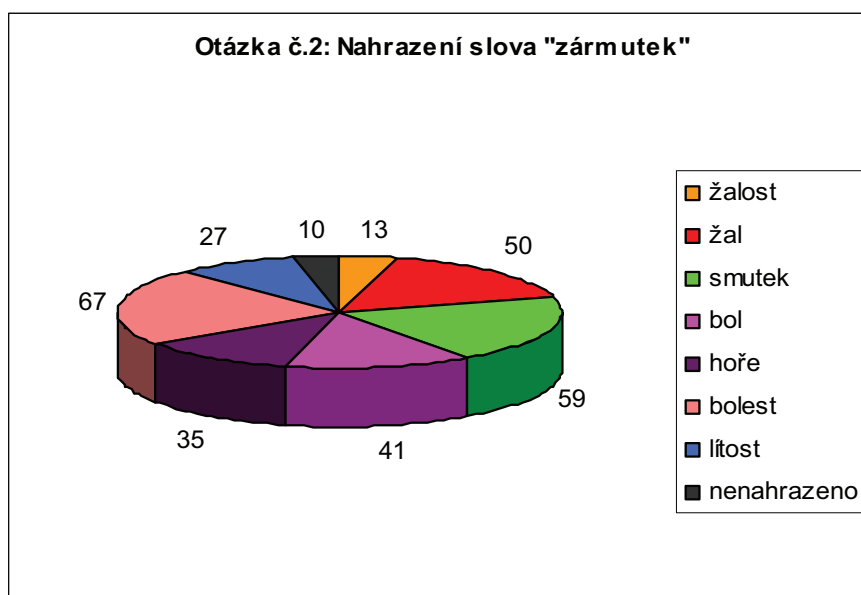
Hodnoty, které jsou uváděny v grafech s celkovým nahrazováním, ukazují, jak byla jednotlivá slova zastoupena v souhrnných výsledcích všech dotazníků v daném úseku, ke kterému se vztahují. Protože bylo ale možné nahrazovat slovo v zadání dotazníku více slovy, neodpovídá poměrné zastoupení slov jejich reálnému výskytu vzhledem k využití maximálního možného. V několika konkrétních případech tuto situaci dále komentují, v některých případech to není nutné.

Graf 1.

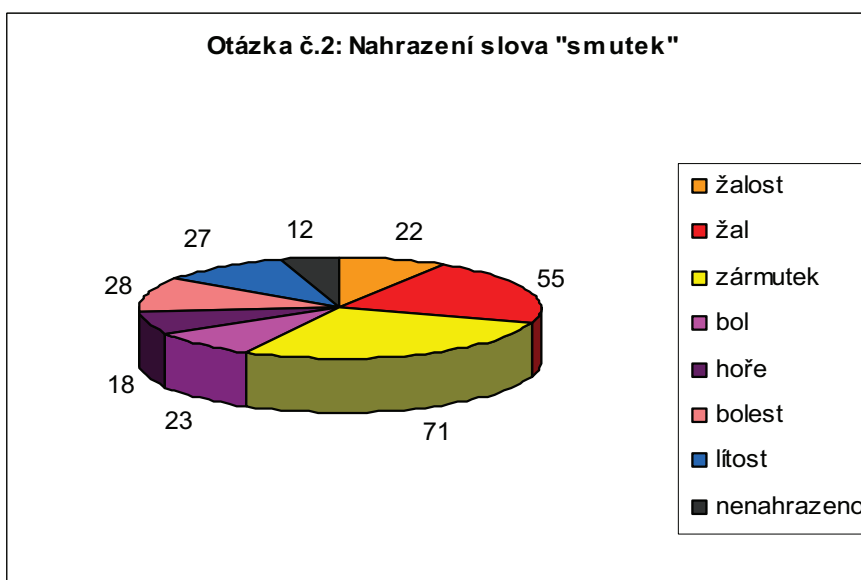
Tento graf ukazuje, jak respondenti nahrazovali slovo „žal“ v prvních deseti větách druhé otázky. Celkově tedy můžeme říci, že v daných kontextech nejčastěji použili slova „smutek“ a „zármutek“. Zhruba na stejné úrovni jsou dále synonyma „bol“, „hoře“, „bolest“ a „lítost“. Jako nejméně využívané se tu jeví slovo „žalost“. Ve 3% případů respondenti nenahradili „žal“ žádným slovem. Z tohoto malého průzkumu tedy plyne, že slovo „žal“ bylo nahrazeno alespoň jedním synonymem v 97% kontextů.

Graf 2.

U nahrazování slova „zármutek“ už vidíme vyrovnanější výsledky téměř všech slov. Opět je zde nejméně využívané slovo „žalost“. V obou grafech dosáhl stejného výsledku „bol“, téměř stejného výsledku „lítost“. Slovo „hoře“, které bylo v případě nahrazování slova „žal“ použito jen v 8% z celkových odpovědí, dosáhlo v případě nahrazování slova „zármutek“ podstatně lepších výsledků. Stejně jako „žal“ nebyl „zármutek“ nahrazen ve 3% kontextů.

Graf 3.

Při nahrazování slova „smutek“ dávali respondenti jasně přednost slovu „zármutek“. V následující tabulce vidíme jeho jasnou převahu:

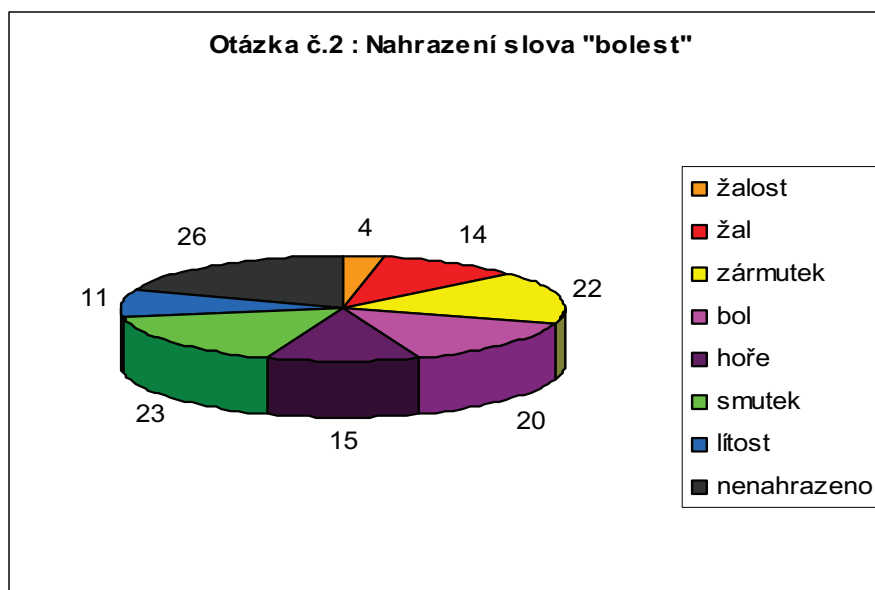
CELKOVÉ NAHRAZENÍ "SMUTEK"

žalost	22
žal	55
zármutek	71
bol	23
hoře	18
bolest	28
lítost	27
nenahrazeno	12

Vezmeme-li v potaz, že maximální počet užití je v případě nahrazování „smutku“ 135 (27 dotazníků x 5 vět, ve kterých „smutek“ nahrazujeme), je nahrazení „zármutek“ v 71 případech nahrazením v cca 53%.

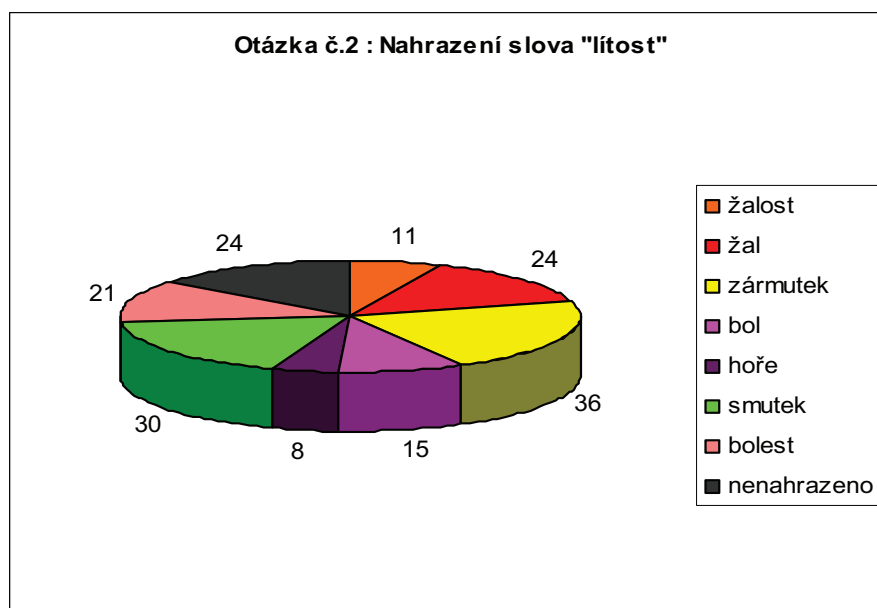
V případě slova „žal“ je to pak cca 40% z celkových možných nahrazení tímto slovem.

Graf 4.

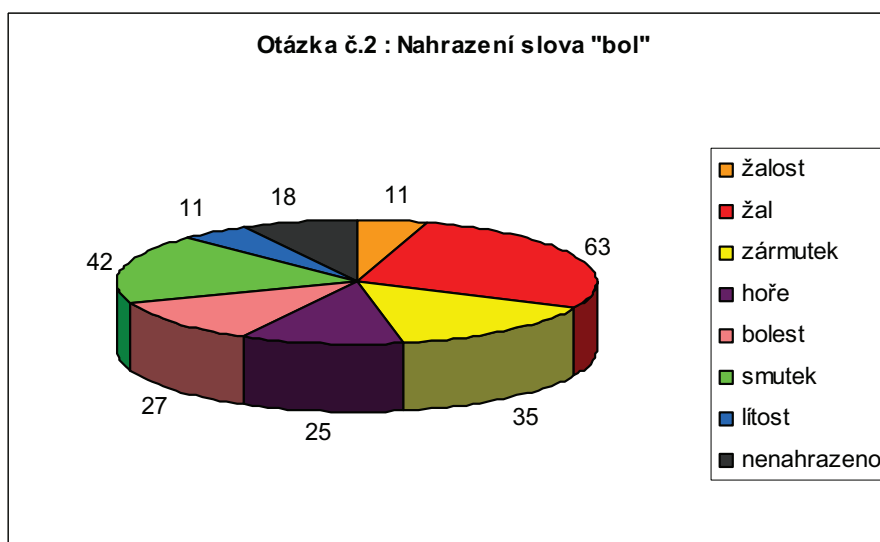
Na tomto grafu opět vidíme vyrovnané hodnoty téměř všech slov, opět nám zaostává slovo „žalost“. Všimněme si také, že nejčastěji zastoupená položka je „nenahrazeno“. Při podrobnějším rozboru dále zjistíme, zda jde o případy vět, které se vztahovaly k fyzické bolesti.

Graf 5.

Při nahrazování slova „lítost“ respondenti nejčastěji užívali slova „zármutek“ a „smutek“, minimálně slova „žalost“ a „hoře“. Velmi často nebylo slovo „lítost“ nahrazeno vůbec.

Graf 6.

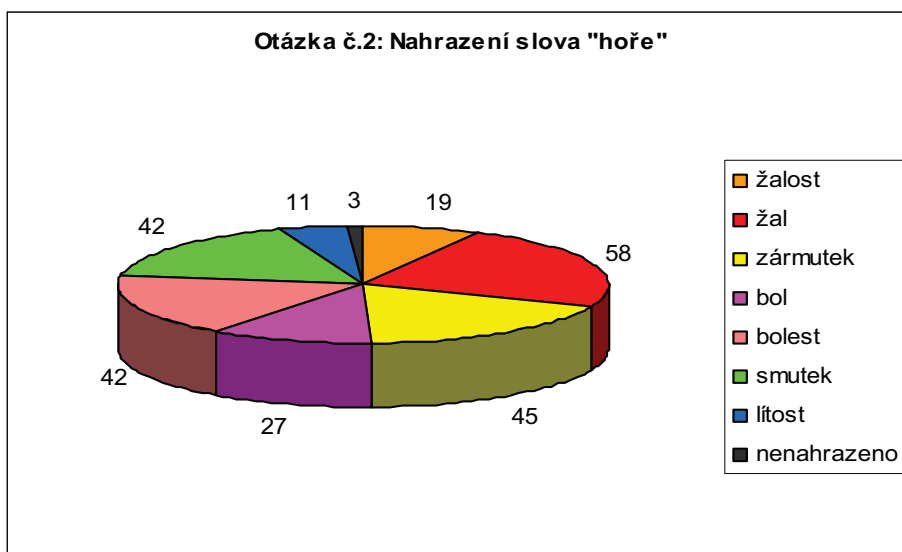
Na tomto grafu vidíme velmi výrazný odstup užití slova „žal“ od užití ostatních synonym. Srovnáme opět tyto výsledky s jeho maximálním možným užitím:

CELKOVÉ NAHRAZENÍ "BOL"	
žalost	11
žal	63
zármutek	35
hoře	25
bolest	27
smutek	42
lítost	11
nenahrazeno	18

Slovo „žal“ bylo tedy podle tabulky užito v 63 případech ze 135 možných, tj. v 46,7%.

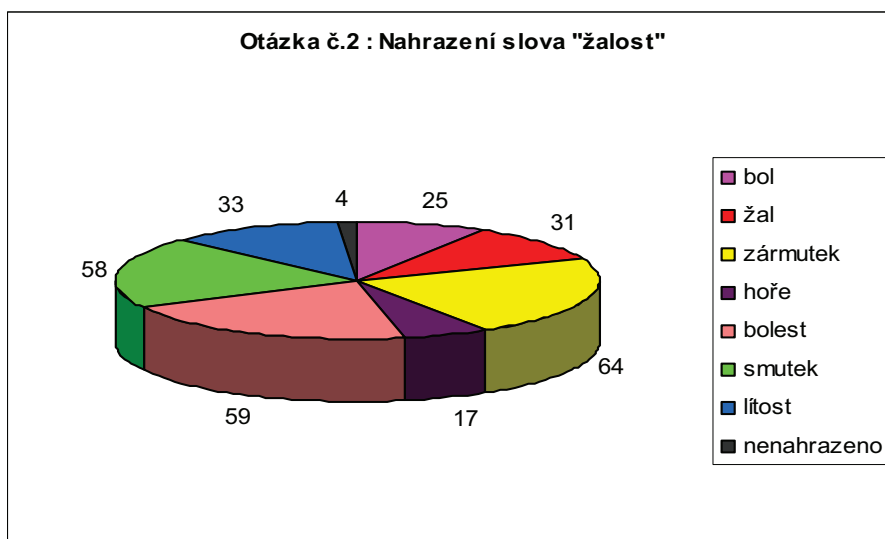
Dostáváme se k posledním dvěma grafům znázorňujícím souhrné nahrazení. Na těchto dvou grafech je vidět slovo „hoře“ a „žalost“. Tato dvě slova patřila zatím mezi ta nejméně používaná pro nahrazení slov předchozích, přesto ale jsou zajímavá tím, že jsou nahrazena v naprosté většině případů, tj. u „hoře“ ve 105 případech z celkových 108, u „žalosti“ ve 131 případech ze 135.

Graf 7.

Slovo „hoře“ bylo nejčastěji nahrazeno právě mnou zkoumaným slovem „žal“. Ostatní slova byla použita téměř ve stejném počtu případů, výrazně méně ovšem uživatelé volili jako synonymum slovo „lítost“, a to jen v 11 případech ze 108 možných. To ukazuje, že uživatelé necítili, že by se synonymičnost slov „hoře“ a „lítost“ mohla uplatňovat v širokém spektru kontextů, necítili ji zřejmě jako silnou.

Graf 8.

V dalším grafu můžeme vidět, že dle respondentů má slovo „žalost“ významově nejbližší ke slovům „zármutek“, „bolest“ a „smutek“. Z celkového počtu možných nahrazení, ze 135, bylo slovo „žalost“ nahrazeno slovem „zármutek“ v 64 případech.

Závěry z otázky č.2

Z odpovědí respondentů vyplývají následující závěry:

- Synonymická řada slova „žal“ by podle respondentů vypadala takto:
žal – smutek, zármutek, bol, bolest, lítost, hoře, žalost
- Slova „zármutek“, „bolest“ a „smutek“ vytváří skupinu, která se nejčastěji vzájemně nahrazuje.
- „Zármutek“, „lítost“ a „smutek“ jsou velmi často (druhé nebo třetí nejčastější nahrazení) nahrazena slovem „žal“, slova „bol“ a „hoře“ jsou nejčastěji nahrazena slovem „žal“.
- Slovo „bolest“ není ve 32% nahrazeno žádným z nabízených slov.

Slovo bolest nahrazovali respondenti v těchto třech větách:

*Mlynářka i kořeni poslala, když zaslechla, jaké má Aninka **bolesti**.*

*Hluboká **bolest** zmocnila se jeho duše.*

*Na moskevskou dlažbu často s **bolestí** vzpomínám.*

V první větě, kde se jednalo o bolest fyzickou 15 ze 27 respondentů slovo „bolest“ nenahradilo žádným z možných. Pokud toto nahrazení provedli, tak nejčastěji slovy „bol“ nebo „hoře“, které jim zřejmě odpovídalo i do dobového kontextu. Naopak v případě věty druhé, kde je bolest spojena s duší nahradilo slovo „bolest“ 24 z 27 respondentů některým ze synonym slova „žal“.

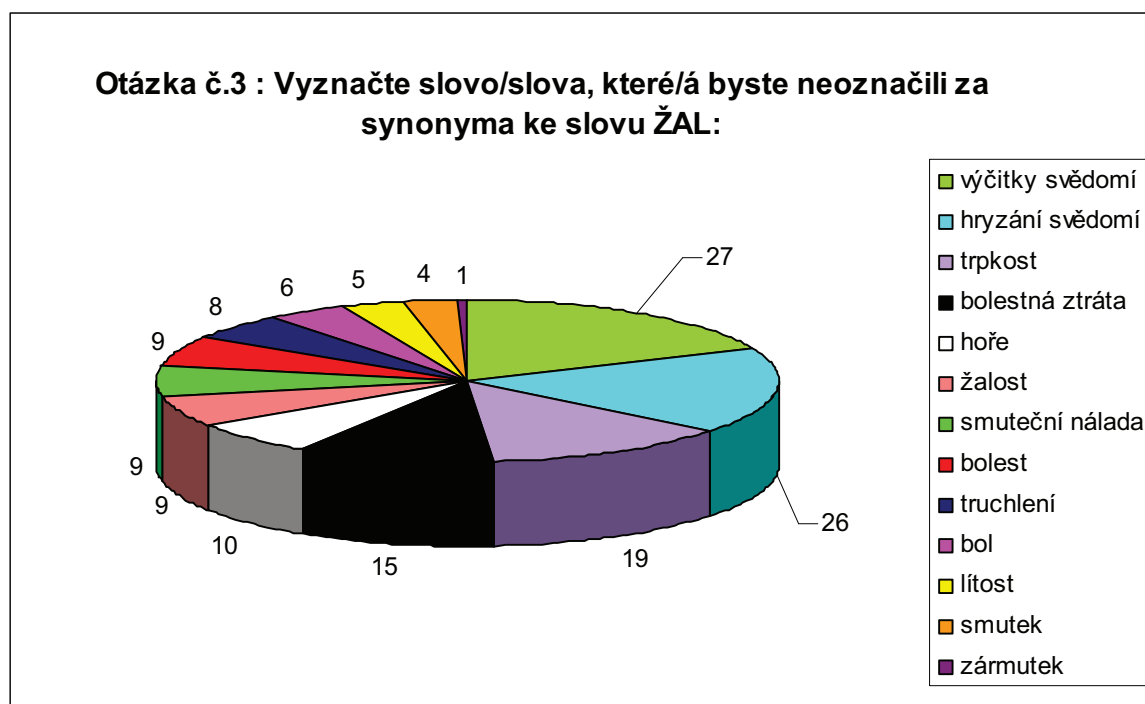
- U slova „žalost“, kde je jasně patrný stejný kmen se slovem „žal“, je však slovo „žal“ dle počtu nahrazení až na páté pozici z osmi.
- Zatímco „žalost“ je velmi často nahrazena slovem „bolest“, „bolest“ je „žalostí“ nahrazena jen ve 4 případech z 81 možných, tj. v necelých 5%.
- „Bolest“ je nahrazena slovem „žal“ v pouhých 17,2%, což je ze všech slov nejméně.
- Když vytvoříme synonymickou řadu slova „žal“ podle toho, jak byla slova ostatní slovem „žal“ nahrazována, vznikne tato řada (v závorce jsou uvedena procenta nahrazení):

žal – hoře (53,7%), bol (46,7%), smutek (40,7%), zármutek (37%), žalost (23%), lítost (22,2%), bolest (17,2%)

Tato synonymická řada je velice odlišná od řady, která vznikla na základě nahrazování přímo slova „žal“. Nabízí se vysvětlení, že si respondenti se slovy „hoře“ a „bol“, která jsou dnes na periférii slovní zásoby, nevěděli rady, a tak je propojili se slovem „žal“, kterému v naprosté většině přiřkli příznak knižnosti. Proti tomuto vysvětlení ale stojí fakt, že slovo „žalost“, které je dnes ve stejné pozici jako „hoře“ a „bol“, bylo nahrazeno „žalem“ pouze ve 22,2%. Dalším, pravděpodobnějším vysvětlením je i rozsah tohoto dotazníkového výzkumu. Při více kontextech a hlavně respondentech by výsledky mohly být výrazně odlišné.

Otázka číslo 3

Procenta následujícího grafu ukazují, jak jsou jednotlivá slova zastoupena v součtu všech vyřazení. Již z tohoto grafu můžeme vidět, která slova respondenti nejčastěji vyřazovali.

Výraznější výsledky můžeme vidět v následující tabulce. Respondentů v tomto dotazníkovém průzkumu je 27, slova mohla být tedy vyřazena až 27krát.

zármutek	1
smutek	4
bolest	9
žalost	9
hoře	10
truchlení	8
bolestná ztráta	15
lítost	5
smuteční nálada	9
výčitky svědomí	27
hryzání svědomí	26
trpkost	19
bol	6

Nejčastěji tedy vyřazovali respondenti slova „výčitky svědomí“, „hryzání svědomí“, „trpkost“ a „bolestná ztráta“.

Všechna tato slova jsou z *Tezauru*¹⁷⁾. Ze synonymických slovníků byla nejčastěji vyřazována slova „hoře“, „žalost“ a „bolest“. Mezi málo vylučovaná slova patřilo slovo „truchlení“, které však nebylo v žádném synonymickém slovníku uvedeno. Stejně tak slovní spojení „smuteční nálada“ nalezneme jen v *Tezauru*.

Respondenty vytvořená synonymická řada by tedy vypadala takto (v potaz jsou brána pouze slova, která většina respondentů nevyřadila):

žal – zármutek, smutek, lítost, bol, truchlení, bolest, smuteční nálada, žalost, hoře

Porovnáme-li výsledky třetí otázky s výsledky nahrazování slova „žal“ v otázce druhé, zjistíme, zda koresponduje respondenty vytvořená synonymická řada (z otázky 3, označená a)) s tím, jaká slova využili nejčastěji v kontextech deseti vět se slovem „žal“ (z otázky 2 – 1. graf, označená b)) a se synonymickou řadou vzniklou na základě nahrazování ostatních slov slovem „žal“ (z otázky 2 – grafy 2. až 8., označená c)).

Porovnejme tedy tyto tři řady:

a) žal – zármutek, smutek, lítost, bol, truchlení, bolest, smuteční nálada, žalost, hoře

b) žal – smutek, zármutek, bol, bolest, lítost, hoře, žalost

c) žal – hoře, bol, smutek, zármutek, žalost, lítost, bolest

Je vidět, že si první dvě řady v zásadě odpovídají. Nemůžeme brát v potaz např. prohození slov na prvním a druhém místě, protože tyto nepřesnosti může způsobit malý počet respondentů nebo malé množství kontextů v otázce č.2. Zajímavá je různá pozice slova „lítost“, které se v řadě b) posunulo o dvě místa dále od heslového slova. Rozdíl mezi nahrazováním slova „žal“ slovem „bol“ a „lítost“ je 10%, což je rozdíl poměrně výrazný.

Řada c) se naopak od ostatních dvou velmi liší. Těmito odlišnostmi jsme se ale již zabývali.

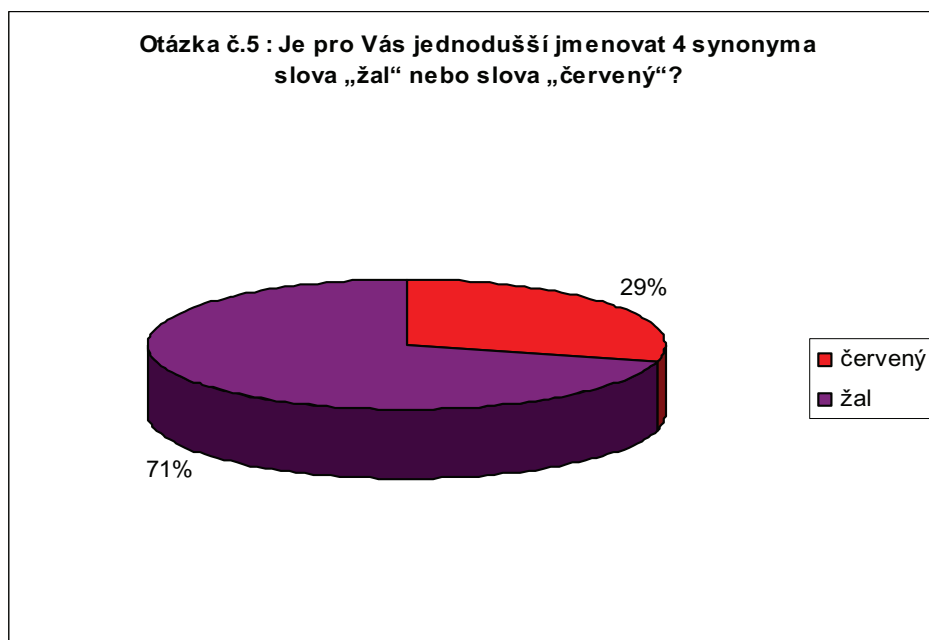
Otázka číslo 4

Jak bylo již výše uvedeno, je otázka číslo 4 otázkou pouze pomocnou, proto není podstatné zde podrobněji rozpracovávat její výsledky. Je nutno ale říct, že z 27 respondentů 1 uvedl, že žádné synonymum ke slovu „červený“ neexistuje a 4 respondenti tuto otázku nevyplnili.

¹⁷⁾ KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého : slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných.*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, ISBN: 978-80-7106-920-1

Otázka číslo 5

V této otázce šlo o porovnání schopnosti respondentů jmenovat synonyma ke slovu spíše směřujícímu ke konkrétu a slova abstraktního.

Naprostá většina respondentů uvedla jako jednodušší jmenovat synonyma slova „žal“. To koresponduje s mou prvotní hypotézou.

3.4 Závěr praktické části

Z odpovědí respondentů na dotazníkový průzkum vyplývá, že 63% vnímá slovo „žal“ jako slovo s příznakem knižnosti. V otázkách 2 a 3 vytvořili respondenti několik synonymických řad, které se ale navzájem velmi liší. Označili jako synonymum slova „žal“ i to slovo, které nebylo uvedeno v žádném synonymickém slovníku (slovo „truchlení“).

4. ZÁVĚR

Na základě všech zjištěných informací lze synonyma slova „žal“ charakterizovat takto:

Bolest

- není téměř etymologicky spojená s ostatními synonymy, jen se slovy „žal“ a „bol“. To koresponduje i s výsledky jejího nahrazování v otázce 2, kde nebyla v 32% případů nahrazena žádným ze synonym slova „žal“ ani přímo slovem „žal“.

- objevila se pouze v polovině synonymických slovníků jako synonymum slova „žal“

- jedině toto slovo má svůj význam spojen s fyzickým

- v synonymických řadách vytvořených respondenty je slovo „bolest“ spíše ve druhé polovině řady (je tedy slovu „žal“ významově vzdálenější)

- ze všech synonym bylo slovo „bolest“ pro nahrazení slova „žal“ nejméně využívané

Bol

- slovo „bol“ bylo v dotaznících nejčastěji nahrazováno slovem „žal“

- „bol“ je stejně jako „zármutek“ významově spojen s duší

- toto slovo je dnes velmi málo používané

- dle etymologického slovníku je slovo „bol“ spojeno se „žalem“ přes slovo „trápení“, což ale popírá výsledná synonymická řada ze druhé části otázky číslo 2

Žalost

- z hlediska etymologických a synonymických slovníků je slovo „žalost“ velmi blízké slovu „žal“, velmi často je také uvedeno jako synonymum k ostatním synonymům slova „žal“

- naproti tomu bylo respondenty velmi málo využíváno v souvislosti se slovem „žal“, a to jak při tvorbě vlastní synonymické řady v otázce 3, tak i při nahrazování v otázce 2.

Zármutek

- je velmi často nahrazen slovem „žal“

- vývojově není slovo „zármutek“ přímo spojeno se slovem „žal“

- dle synonymických slovníků má oboustranné spojení se všemi synonymy slova „žal“

- vyskytuje se ve všech schématech vytvořených ze synonymických slovníků

- „zármutek“ je stejně jako „bol“ významově spojen s duší

- v dotaznících patří mezi nejužívanější synonymum slova „žal“

Smutek

- je velmi často nahrazen slovem „žal“
- v dotaznících patří mezi nejužívanější synonymum slova „žal“
- je stejně jako slovo „žal“ spojen s myslí
- vývojově je spojen se „zármutkem“ a „žalostí“
- spojení se „zármutkem“ je patrné i ze synonymických slovníků

Lítost

- je velmi často nahrazena slovem „žal“
- z etymologického hlediska není spojena s žádným ze synonym ani přímo se slovem „žal“
- z hlediska synonymických slovníků není propojena s žádným ze synonym oboustranným spojením
- ve výkladu významu slova „lítost“ se nevyskytuje žádné z ostatních synonym
- vyskytuje se pouze ve dvou schématech ze synonymických slovníků

Hoře

- toto slovo je na periférii slovní zásoby
- má příznak „básnický“
- bylo v dotaznících nejčastěji nahrazováno slovem „žal“
- slovo „žal“ nahrazovalo v kontextech jen velmi málo
- etymologicky spojeno se slovem „žal“ přes minimálně dvě jiná slova
- ve schématech ze synonymických slovníků oboustranně propojeno pouze se „zármutkem“
- uvedeno ve 3 ze 4 použitých synonymických slovníků

Pokud všechny tyto informace kvantifikujeme, vyjde nám jakési pořadí synonym podle toho, jak jsou spojena s ostatními, jak jsou spojena se slovem „žal“, jak často je respondenti uváděli, jak pevně jsou s „žalem“ spojena atd. Toto závěrečné pořadí vypadá takto: zármutek, bol, smutek, žalost, hoře, lítost, bolest. Nejbližší má tedy k významu slova „žal“ slovo „zármutek“. Naopak „bolest“ je mu nejvíce vzdálena, a to hlavně kvůli její polysémantičnosti. Podařilo se mi tedy dospět k nové synonymické řadě, která bere v potaz všechny informace, které jsem při vypracování této bakalářské práce shromáždila.

V každé části této práce figurovala jistá spojení mezi synonymy, která byla častá, výrazná, zajímavá atd. Tyto dvojice/trojice naleznete zde seřazené podle kapitol, ve kterých se vyskytovaly. Pro objasnění jejich specifčnosti vyhledejte příslušnou kapitolu.

- ze synonymických slovníků:

zármutek – smutek

zármutek – žalost

žalost – bolest

- z etymologických slovníků
žalost – smutek
smutek – zármutek
zármutek – hoře
bol – hoře
bol – bolest
- z dotazníků
zármutek – bolest – **smutek**
- z výkladového slovníku
zármutek – bol
žalost - smutek

Všimněme si především opakující se dvojice „zármutek- smutek“. Tyto dvojice lze vytvořit i se slovem žal.

- ze synonymických slovníků:
žal – hoře
žal - zármutek
žal - žalost
- z etymologických slovníků
žal – žalost
žal – bolest
- z dotazníků
žal – hoře
žal – bol
- z výkladového slovníku
žal – smutek

Stejně jako ve dvojicích předcházejících je zde patrné opakování stejné dvojice v etymologických i synonymických slovnících.

Během psaní této práce jsem se naučila pracovat s rozličnými typy odborných textů, nejvíce jsem však pracovala s různými typy slovníků, a to jak s abecedním řazením hesel, tak s řazením hnízdovým. V praktické části jsem si zkusila vytvořit dotazník, což bylo vzhledem k tematice práce složitější. Několikrát jsem byla nucena dotazník přepracovat, aby otázky v něm byly co nejjasnější a výsledky tudíž co nejvíce vypovídající o dané problematice. Některé další otázky mi ale přesto vylhly až ze zpracování výsledků již provedeného průzkumu. Proto věřím, že by bylo zajímavé provést podobný výzkum ve větším měřítku.

5. POUŽITÁ LITERATURA

KLÉGR, A.. *Tezaurus jazyka českého : slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných.*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, ISBN: 978-80-7106-920-1

FILIPEC, J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1961

HAUSER, P.: *Nauka o slovní zásobě*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980

HALLER, J.: *Český slovník věcný a synonymický*, Díl 1.-3., Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1977

REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*, LEDA, 2001, ISBN 80-85927-85-3

HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Státní nakladatelství učebnic v Praze, Praha 1952

PALA, K.-VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*, Lidové noviny, Praha 1996, ISBN 80-7106-059-3

BEČKA, J.V.: *Slovník synonyma frazeologismů*, Novinář, Praha 1982
Lingea: *Slovník českých synonym a antonym*, Lingea, Brno 2007, ISBN 978-80-87062-09-8

MAŠÍN, J.- BEČKA, J.V.: *Malý slovník českých synonym*, Nakladatel Ing.Mikuta, Praha 1947

FILIPEC, J., DANEŠ, F., MACHAČ, J., MEJSTRÍK, V.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Vydání 4., Academia, Praha 2005, ISBN 80-200-0493-9

Kolektiv autorů: *Příruční slovník jazyka českého*, Díl 1.-9., Státní nakladatelství, Praha 1935-37

<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/> - 22.3.2010 19:36

6. RESUMÉ – ČESKÝ JAZYK

V mé bakalářské práci jsem se zabývala synonymy slova „žal“. Zkoumala jsem je za pomoci výkladových, etymologických, hlavně však synonymických slovníků. Informace z těchto slovníků jsem zpracovala do přehledných schémat, z každé kapitoly jsem vytvořila závěr, kterého pak využívám při konfrontaci informací z praktické a teoretické části. Praktickou částí této práce je drobný dotazníkový průzkum, který si klade za cíl vytvoření synonymické řady nové. Vybírala jsem z mnoha různých vztahů mezi slovy zvláště ty, které jsou něčím významné. Takové vztahy jsem dále komentovala. V průběhu celé práce jsem se snažila postupně více a více specifikovat vztahy mezi synonymy slova „žal“ tak, abych zjistila, které ze synonym je tomuto slovu významově nejbližší. Z mnoha mnohdy protichůdných výsledků a informací jsem v závěru práce vytvořila novou synonymickou řadu, která bere v potaz všechna zjištěná fakta. Došla jsem také k několika dvojicím (a jedné trojici) slov, která jsou navzájem velmi silně významově propojena. I tyto dvojice uvádím v závěru práce.

7. RESUMÉ – ANGLICKÝ JAZYK

In my bachelor thesis I researched synonyms to term „žal“ (grief). I worked with explanatory, etymologic and mainly synonymic dictionaries. Informations I put together to diagrams, I stated conclusions from each one and used them for confrontation of applied and theoretic parts. Applied part is small questionnaire. I wanted to build a new synonymic line. I selected from many different relations mainly some significant one and stated comments of them. In my bachelor thesis I tried to specificate relationship of mentioned synonyms. It should be a base to constitute the nearest of these relationships. From often antagonististic findings I stated a new line of synonyms. It is the result of relationships research, all of detected facto are included. I formulated a few new pairs (and one triad) of words with very close semantic relevancy. These pairs are also indicated in the conclusions of this bachelor thesis.

8. KLÍČOVÁ SLOVA

Synonyma

Synonymická řada

Významové propojení slov

Polysémantičnost

Kontext

Význam slova

Synonymický slovník

Abstrakta

Významové rozdíly

9. PŘÍLOHY

9.1 Vzor dotazníku

V této příloze naleznete dotazník ve formě, ve které ho vyplňovali respondenti.

9.2 Vyplněné dotazníky

V této příloze naleznete všechny dotazníky vyplněné respondenty. Dotazníky mají formu, kterou získaly při výstupu z webové aplikace. IP adresy respondentů byly z části skryty z důvodu ochrany osobních údajů.